

Povezanost turizma i kretanja u financijskom sektoru

Čulić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:124:294360>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-06**

Repository / Repozitorij:

[REFST - Repository of Economics faculty in Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
EKONOMSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

POVEZANOST TURIZMA I KRETANJA U FINANCIJSKOM
SEKTORU

Mentorica:

Prof. dr. sc. Ana Kundid Novokmet

Student:

Ivan Čulić, univ. bacc. oec.

Split, listopad, 2024. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, Ivan Čulić,

izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je navedeni rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu, što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio navedenog rada nije napisan na nedozvoljeni način te da nijedan dio rada ne krši autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Split, 2024. godine

Vlastoručni potpis : _____

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1 Problem istraživanja.....	1
1.2. Predmet istraživanja	4
1.3. Svrha i ciljevi istraživanja	5
1.4. Istraživačke hipoteze	5
1.5. Metode istraživanja	6
1.6. Doprinos istraživanja.....	6
1.7. Struktura diplomskog rada	7
2. POVEZANOST REALNE I FINACIJSKE EKONOMIJE – TEORIJSKE OSNOVE	8
2.1 Funkcije finacijskog sektora	8
2.2. Finacijski akcelerator, cikličnost i procikličnost.....	9
2.3. Boomerang efekt	11
2.4. Mjerenje razvijenosti finacijskog sektora	13
2.5. Uzajamnost finacijskog i gospodarskog rasta.....	15
3. TURIZAM I GOSPODARSKI RAST: PREGLED ISTRAŽIVANJA.....	18
3.1 Turizam i gospodarski rast – teorijski okvir i empirijska istraživanja	18
3.2. Globalni trendovi u sektoru turizma i veza s gospodarskim rastom	20
3.3. Determinante razvoja turizma	28
3.4. Dutch disease	32
4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE O POVEZANOSTI TURIZMA I KRETANJA U FINACIJSKOM SEKTORU	35
4.1 Metodologija empirijskog istraživanja	35
4.2. Analiza podataka i rezultati istraživanja.....	36
4.3. Osvrt na istraživačke hipoteze	49
5. ZAKLJUČAK	51
LITERATURA.....	53
PRILOZI.....	58
POPIS GRAFIKONA.....	72
POPIS TABLICA.....	72
POPIS SLIKA.....	72

SAŽETAK	74
SUMMARY	75

1. UVOD

1.1 Problem istraživanja

Leko (2004., str. 9) definira financijski sektor kao „ukupnost nositelja ponude i potražnje novčanih sredstava, financijskih oblika – instrumenata u kojima su utjelovljena novčana potraživanja, raznolike financijske institucije i tokovi kolanja novčanih sredstava koji, integrirani pravnim normama i regulacijom, omogućuju trgovanje novcem i novčanim viškovima, određujući pri tome cijene financijskim proizvodima – u prvom redu kamatne stope i očekivanja budućnosti.“

Financijski sektor prema Lešiću i Gregureku (2013) obuhvaća sve financijske institucije, oblike i instrumente, a njegova ključna zadaća je prikupljanje štednje od suficitarnih sektora i kreditiranje deficitarnih sektora. Kroz učinkovitu alokaciju štednje na investicijske projekte, financijski sektor utječe na rast gospodarstva, a njegova alokativna i tehnička efikasnost ima ključnu ulogu u tom procesu. Zbog toga, mnogi autori naglašavaju važnost financijskog razvoja za poticanje gospodarskog rasta.

Doprinos turizma gospodarstvu opsežno je proučavan i dobro utemeljen u literaturi tijekom posljednjeg desetljeća i neupitno je kako su turizam i industrije koje su povezane s turizmom značajan čimbenik rasta gospodarstva, te postoje očekivanja da se takav trend nastavi u budućnosti. Istraživanja o povezanosti turizma i kretanja u financijskom sektoru manje su zastupljena u odnosu na istraživanja koja promatraju utjecaj turizma na kretanja u gospodarstvu.

Prema studiji Antonakakis et al. (2015) provedenoj na temelju mjesečnih podataka za 10 europskih zemalja tijekom razdoblja od 1995. do 2012. godine ispitan je dinamički odnos između kretanja rasta turizma i gospodarskog rasta te kretanja u financijskom sektoru. Analiza je otkrila da povezanost turizma i kretanja gospodarskog rasta nije stabilna tijekom vremena u smislu veličine i smjera, te da ovisi o ekonomskim događanjima, kao što je bila Velika recesija iz 2007. godine i dužnička kriza u Eurozoni koja je započela 2010. godine. Autori dokazuju postojanje snažne veze između turizma i ekonomskog rasta u EU, te da turizam može biti iznimno važan čimbenik u financijskim kretanjima. Ovaj rad koristi različite statističke modele za procjenu odnosa između turizma i ekonomskog rasta, pri čemu su dobiveni pozitivni i statistički značajni rezultati. Osim toga, rad analizira različite podatke i pokazuje kako je turizam važan generator rasta, ali istovremeno i izvor ekonomskih neravnoteža u nekim zemljama. Financijske prilike utječu na povezanost kretanja rasta turizma i kretanja u financijskom sektoru. Analiza otkriva da kretanje

u financijskom sektoru igra ključnu ulogu u dinamici rasta turizma i gospodarskog rasta, te da se veza između turizma i gospodarskog rasta mijenja tijekom vremena ovisno o ekonomskim događanjima, kao što su primjerice Velika recesija iz 2007. godine i dužnička kriza koja je zahvatila Eurozonu 2010. godine. Potonje ukazuje na to da su financijske prilike važan čimbenik koji utječe na povezanost turizma i rasta u gospodarstvu te da ekonomski događaji mogu na pozitivno ili negativno utjecati na tu vezu.

Nadalje, Lee i Chen (2020) na temelju panel podataka iz 106 zemalja u razdoblju 2006. do 2017. godine, popunili su prazninu u literaturi o učincima stabilnosti zemlje uključujući političku, financijsku i ekonomsku stabilnost na razvoj turizma (tj. broj dolazaka međunarodnih turista, prihodi od međunarodnog turizma, povrat sektora putovanja i slobodnog vremena i turistička infrastruktura). Podaci ukazuju da veća stabilnost zemlje općenito dovodi do većeg razvoja turizma, dok nema istaknutog utjecaja financijske stabilnosti na povrat sektora putovanja i slobodnog vremena. Istraživanje je pokazalo da zemlje koje su stabilnije imaju veći broj dolazaka turista, više međunarodnih turista, veće prihode od međunarodnog turizma i više prihoda u sektoru putovanja i slobodnog vremena. Financijska stabilnost, iako od velike važnosti za cjelokupno gospodarstvo, nije od velike važnosti za turizam kao sektor. Stoga, može se zaključiti da stabilnost zemlje ima važnu ulogu u razvoju turizma, dok financijska stabilnost, iako važna za opće gospodarsko stanje zemlje, nije od presudne važnosti za turizam.

Katircioglu et al. (2018) ispitali su interakciju između rasta turizma i financijskog razvoja u Turskoj u razdoblju od 2000. – 2015. godine, koja je posljednjih desetljeća postala iznimno atraktivna turistička destinacija razvijajući dobro funkcionirajući financijski sustav. Rezultati su potvrdili dugoročnu povezanost između razvoja turizma i financijskog razvoja, kroz izravna strana ulaganja i vanjsku trgovinu.

Demir i Ozturk Danisman (2021) usporedili su učinke ekonomske neizvjesnosti i geopolitičkih rizika na rast bankovnih kredita na uzorku od 2439 banaka iz 19 zemalja iz različitih regija, uključujući banke iz Sjeverne Amerike, Europe, Azije, Afrike i Južne Amerike za razdoblje 2010. do 2019. godine. Rezultati su, između ostalog, pokazali da ekonomska neizvjesnost uzrokuje značajno smanjenje ukupnog rasta bankovnih kredita, dok utjecaj geopolitičkog rizika nema tako značajan učinak. Smanjenje ukupnog rasta bankovnih kredita više je naglašeno kod zemalja u razvoju nego u razvijenim zemljama. Također, naglašeno smanjenje rasta bankovnih kredita u zemljama u razvoju upućuje na potencijalne izazove za financiranje turističke industrije u tim zemljama.

Vezano uz posljedice i utjecaj financijske krize na turizam, Smeral (2009) se u provedenom istraživanju usredotočio na analizu i predviđanje potražnje za 2008 i 2009.godinu za međunarodnim putovanjima 15 europskih zemalja u smislu turističkog uvoza po stalnim cijenama i tečajevima. Istraživanje je pokazalo da se potražnja za međunarodnim putovanjima smanjuje kao posljedica financijskih kriza, odnosno u situacijama globalnih ili regionalnih kriza kojima su uzrok financijske i gospodarske kriza.

Nadalje, Menegaki i Tiwari (2021) u razdoblju od 1995. – 2015.godine istražili su dinamičku povezanost između financijskog razvoja i turizma, na rast i razvoj gospodarstva u prvih 10 zemalja najpopularnijih turističkih destinacija svijeta. Rezultati su pokazali kako je gospodarski rast predvođen turizmom potvrđen samo za SAD, Italiju, Ujedinjeno Kraljevstvo i Rusiju, hipoteza rasta financijskog razvoja koja pretpostavlja da postoji uzajamna veza između turizma i financijskog razvoja koja doprinosi ekonomskom rastu, potvrđena je samo za Španjolsku, SAD i Ujedinjeno Kraljevstvo, dok je gospodarski rast uzrokovan financijskim razvojem potvrđen u SAD, Italiji, Velikoj Britaniji i Rusiji.

U pregledanim člancima su oni koji su promatrali utjecaj financijskog sektora na turizam, turizma na financijski sektor te oni koji su promatrali obostrani utjecaj. Članci koji gledaju utjecaj financijskog sektora na turizam su primjerice Delić i Dumančić (2016), Katircioglu et al. (2018) te Kumar (2014). Istraživanja koja naglašavaju utjecaj turizma na financijski sektor su Antonakakis et al. (2015), Basarir i Cakir (2015) i Mercy i Odhiambo (2020). Naposljetku postoje i ona istraživanja koja gledaju oba aspekta, a neka od njih su Menegaki i Tiwari (2021) te Škrabić Perić et al. (2022). Isto tako, u istraživanjima su uglavnom isticali pozitivni aspekti turizma što u stvarnosti nije slučaj zbog postojanja problema Dutch diseasea.

Tuncay i Özcan (2020) definiraju Dutch Disease kao koncept koji je povezan sa izvozom prirodnih resursa, kao što je izvoz nafte, koji dovodi do aprecijacije domaće valute i shodno tome do negativnih utjecaja na ostale sektore u ekonomiji te države, posebice one sektore koji se oslanjaju na izvoz. U kontekstu Dutch Diseasea i turizma, postoji briga da rast sektora turizma može imati slične negativne efekte na nacionalne ekonomije. U suštini, članak naglašava potencijalni negativni utjecaj Dutch Diseasea zbog prekomjernog turizma u mediteranskim zemljama. Naglašena je potreba kreatora javnih politika za diverzifikacijom ekonomije i promoviranje praksi za održivi turizam koji može ublažiti rizike povezane sa pretjeranom ovisnošću o turizmu.

S uporištem u predočenim istraživanjima, problem istraživanja ovog rada je sistematizirati dosadašnje spoznaje o uzročno posljedičnoj povezanosti turizma i kretanja u financijskom sektoru, te empirijskom analizom utvrditi povezanost turizma i kretanja u financijskim sektoru.

1.2. Predmet istraživanja

Kao što je navedeno u nazivu rada i problemu istraživanja, predmet istraživanja rada je, uz sistematično povezivanje dosadašnjih spoznaja o povezanosti turizma i kretanja u financijskom sektoru, kroz empirijski dio rada provesti i utvrditi povezanost turizma i kretanja u financijskim sektoru kroz odabrane hipoteze i parametre.

Predmet istraživanja bio je ispitati povezanost turizma i kretanja u financijskom sektoru u zemljama Jugoistočne Europe, s ciljem dokazivanja važnosti oba segmenta za gospodarski rast. Postojeća literatura ukazuje na to da postoji povezanost između turizma i financijskog sektora u regiji Jugoistočne Europe, međutim kako bi rezultati istraživanja bili sveobuhvatniji, predmet istraživanja proširen je i na zemlje sjeverne Europe. Za potrebe ovog istraživanja, uzet će se u obzir najmanje tri indikatora: prihodi od turizma, izravna strana ulaganja u financijski sektor te ukupni krediti izdani u financijskom sektoru. Prema dostupnim podacima izvučenim iz različitih izvora kao što su WTO, UNCTAD i IMF, prihodi od turizma u Jugoistočnoj Europi iznosili su 46,8 milijardi dolara u 2019. godini, što je predstavljalo 8,4% ukupnog BDP-a regije. Izravna strana ulaganja u financijski sektor u istoj godini iznosila su 3,3 milijarde dolara, dok su ukupni krediti izdani u financijskom sektoru iznosili 555,8 milijardi dolara.

Turizam može imati pozitivan utjecaj na financijski sektor kroz povećanje stranih izravnih ulaganja i povećanu potražnju za financijskim uslugama, dok financijski sektor može pružiti potrebnu podršku turizmu u obliku kreditiranja i drugih financijskih usluga. Ove spoznaje mogu pomoći u kreiranju strategija za poticanje gospodarskog rasta u regiji.

1.3. Svrha i ciljevi istraživanja

Svrha rada je istražiti povezanost turizma i financijskog sektora.

Ciljevi istraživanja su odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Kako kretanja u financijskom sektoru, kao što su promjene kamatnih stopa, tečajeva valuta ili promjene u gospodarskom okruženju, utječu na turizam?
2. Kakve su konkretne međuovisnosti i utjecaji između financijskog i turističkog sektora u sveukupnom gospodarstvu, te koji su nalazi dosadašnjih znanstvenih radova koji su istraživali tu povezanost?
3. Kako se rast turizma odražava na poslovanje financijskog sektora, uključujući utjecaj na investicije, kamatne stope, tečaj valuta i druge financijske proizvode i usluge?
4. Kako se kretanje turizma i financijskog sektora mijenja u uvjetima nestabilnosti i krize na tržištu, te koji su združeni utjecaji takvih promjena na financijsku industriju?
5. Postoji li opasnost od Dutch disease efekta u turističkoj industriji te kako se može upravljati tim efektom?

1.4. Istraživačke hipoteze

Nastavno na navedeni problem istraživanja te predmet istraživanja, postavljene su istraživačke hipoteze nad koje će se empirijski testirati. Istraživačke hipoteze glase:

Glavna radna hipoteza glasi:

H₁: Postoji uzajamna pozitivna povezanost između turizma i kretanja u financijskom sektoru.

Pomoćne hipoteze proizašle iz gore navedene glavne hipoteze su:

H_{1,1}: Indikatori turističkog sektora značajno određuju kretanja u financijskom sektoru (valutni tečaj, kamatne stope i kreditni rast).

H_{1,2}: Nestabilnost financijskog sektora i pojava financijskih kriza negativno utječe na turistički sektor (broj noćenja turista i prihoda od turizma).

1.5. Metode istraživanja

Metode analize i sinteze pomoći će u raščlambi i pojednostavljenju složenih pojmova iz sektora turizma i financijskog sektora te će omogućiti lakše razumijevanje određenih pojmova i zaključaka tijekom proučavanja empirijskih istraživanja. Induktivno – deduktivna metoda započinje prikupljanjem činjenica i definicija te zapažanja drugih autora, a završava donošenjem općeg zaključka na zadanu temu. Metoda deskripcije omogućuje lakše opisivanje i objašnjenje zapažanja, činjenica i empirije. Metoda konkretizacije počiva na pokušaju smanjenja utjecaja manje bitnih činjenica, odnosno na naglašavanju onih bitnijih, svrsishodnijih. Metoda kompilacije dopušta segmentaciju analizirane literature i podataka u svrhu što točnije i preciznije obrade teme rada. Naposljetku, koristit će se statističko - ekonometrijske metode.

1.6. Doprinos istraživanja

U ovom radu se istražuje povezanost turizma i kretanja u financijskom sektoru, čime se želi pridonijeti popularizaciji teme i njenom boljem razumijevanju. S obzirom da se većina radova fokusira na povezanost turizma i gospodarstva javila se ideja za obradom teme povezanosti turizma i samog financijskog sektora. Istraživanje usmjereno na jugoistočnu i sjevernu Europu može pružiti detaljniji uvid u specifične karakteristike i uvjete koji oblikuju povezanost ova dva sektora u regiji. Doprinos bi se odnosio na ukazivanje na potencijalne rizike i izazove koji su povezani sa međuovisnošću turizma i financijskog sektora uz posebnosti pojedinih zemalja kao što su politička i gospodarska stabilnost, povijesni kontekst te struktura gospodarstva. Ključan aspekt rada je i identificiranje faktora i pokretača rasta turizma i financijskog sektora. Istraživanje na ovu temu može pružiti značajne uvide u ekonomske veze između tih sektora te dati smjernice za politike i strategije razvoja turizma i financijskog sektora. Slični radovi uspoređuju zemlje u kojima je turizam jedan od razvijenijih sektora, a ovaj bi rad pokušao objasniti situaciju u zemljama kojima je turizam značajan sektor s onima u istoj regiji koje se toliko ne oslanjaju na turizam.

1.7. Struktura diplomskog rada

Rad se sastoji od pet poglavlja. Prvo poglavlje je uvod rada, u kojem se obrađuje problem istraživanja, predmet istraživanja, svrha i ciljevi istraživanja, istraživačke hipoteze i metode istraživanja, te naposljetku iznosi doprinos istraživanja i struktura diplomskog rada.

Drugo poglavlje će objasniti povezanost realne i financijske ekonomije. Objasnit će utjecaje financijskog akceleratora te boomerang efekta povezane sa temom rada. Poblize će objasniti kako se mjeri razvijenost financijskog sektora te međuovisnost financijskog sektora i gospodarskog rasta.

Treće poglavlje će detaljnije objasniti povezanost turizma i gospodarskog rasta, kao i koje su to determinante koje utječu na razvoj samog turističkog sektora. Na kraju trećeg poglavlja bit će riječi o fenomenu zvanom „Dutch disease“.

Četvrto poglavlje će predstavljati empirijsko istraživanje o povezanosti financijskog sektora i turizma. Nakon provođenja istraživanja, rezultati će se analizirati s osvrtom na istraživačke hipoteze.

Peto poglavlje je zaključak ovog istraživanja u kojem će se povezati dosadašnja saznanja o problematici rada te vlastito istraživanje.

2. POVEZANOST REALNE I FINANCIJSKE EKONOMIJE – TEORIJSKE OSNOVE

2.1 Funkcije financijskog sektora

Financijski sektor igra ključnu ulogu u gospodarstvu obavljanjem različitih funkcija koje su ključne za učinkovitu raspodjelu sredstava i neometano funkcioniranje cjelokupnog gospodarstva. Neke od ključnih funkcija financijskog sektora uključuju posredovanje, upravljanje rizicima, sustave plaćanja i ekonomsku stabilnost (Mardi, 2010). Posredovanje je jedna od primarnih funkcija financijskog sektora. Uključuje proces povezivanja zajmoprimaca i štediša usmjeravanjem sredstava od onih koji imaju viška sredstava (štediša) prema onima kojima su sredstva potrebna (zajmoprimci) (Zabavnik, 2021). Financijske institucije kao što su banke, kreditne unije i nebankarske financijske tvrtke igraju značajnu ulogu u ovom procesu prihvaćanjem depozita od štediša i davanjem zajmova zajmoprimcima. Ova funkcija posredovanja pomaže u učinkovitoj raspodjeli sredstava, olakšavajući ulaganja i gospodarski rast.

Druga važna funkcija financijskog sektora je upravljanje rizicima. U svakom gospodarstvu postoje različiti rizici povezani s gospodarskim aktivnostima, kao što su kreditni rizik, tržišni rizik, rizik likvidnosti i operativni rizik (Zabavnik, 2021). Financijske institucije pružaju alate i usluge upravljanja rizikom kao što su osiguranje, izvedenice i strategije zaštite kako bi pomogli pojedincima i tvrtkama da učinkovito upravljaju ovim rizicima.

Platni sustavi također su vitalna funkcija financijskog sektora. Oni pružaju platformu za razmjenu dobara, usluga i financijske imovine. Učinkoviti sustavi plaćanja olakšavaju glatke i pravovremene transakcije, povećavajući ekonomsku učinkovitost. Financijski sektor obuhvaća sustave plaćanja poput elektroničkog prijenosa sredstava, kreditnih i debitnih kartica, čekova i drugih elektroničkih metoda plaćanja (Mardi, 2010). Ovi sustavi igraju ključnu ulogu u promicanju poslovnih transakcija, povećanju potrošnje i poticanju gospodarske aktivnosti.

Nadalje, financijski sektor doprinosi gospodarskoj stabilnosti. Financijske institucije djeluju kao amortizeri u vrijeme gospodarskog stresa. Oni ne samo da osiguravaju likvidnost tržištu, već i daju podršku subjektima u problemima. Ova stabilizirajuća funkcija posebno je očita u razdobljima financijskih kriza ili gospodarskih padova kada financijski sektor pomaže u sprječavanju raširene panike i održava stabilnost u gospodarstvu. Vlade i središnje banke često igraju značajnu ulogu u osiguravanju financijske stabilnosti putem bonitetnih propisa, financijskog nadzora i mehanizama zajmodavca u posljednjoj instanci.

2.2. Financijski akcelerator, cikličnost i procikličnost

Koncept financijskog akceleratora odnosi se na ulogu financijskog sektora u pojačavanju i prijenosu ekonomskih šokova. Teorija financijskog akceleratora temelji se na ideji da promjene u dostupnosti kredita i financijskih uvjeta mogu imati značajan utjecaj na gospodarsku aktivnost, osobito tijekom razdoblja gospodarskog stresa (Halton, 2023). Mehanizam financijskog akceleratora funkcionira na sljedeći način: kada negativni šok utječe na gospodarstvo, poput smanjenja proizvodnog kapaciteta ili pada cijena imovine, dolazi do naknadnog smanjenja dostupnosti kredita. To se događa kada financijski posrednici, poput banaka, postanu neskloniji riziku i pooštre svoje standarde kreditiranja. Ovo smanjenje dostupnosti kredita može zatim pogoršati negativni šok, što dovodi do daljnjeg pada gospodarske aktivnosti. Vrijedi i obrnuto. Tijekom razdoblja gospodarske ekspanzije, povećanje dostupnosti kredita može pojačati pozitivne šokove i dovesti do još većeg gospodarskog rasta (Halton, 2023). Zbog toga se teorija financijskog akceleratora smatra "cikličkim" fenomenom, budući da tokovi kredita imaju tendenciju da variraju s ekonomskim ciklusom.

Teorija financijskog akceleratora usko je povezana s konceptom "razduživanja". Do razduživanja dolazi kada kućanstva, poduzeća ili financijske institucije smanje razinu duga, često kao odgovor na financijski šok ili povećanu financijsku neizvjesnost (Ćorić, 2010). Kada dođe do značajnog razduživanja, to može uzrokovati kreditnu krizu i dovesti do smanjenja gospodarske aktivnosti. Teorija financijskog akceleratora objašnjava da proces razduživanja može biti samoojačavajući. Kada ekonomski uvjeti oslabe, poduzeća i kućanstva često ne otplaćuju svoje kredite, što dovodi do smanjenja vrijednosti kolaterala banaka. Ovo smanjenje kolaterala potom dovodi do strožih standarda kreditiranja i smanjene dostupnosti kredita, što može dodatno povećati neispunjenje obveza i pogoršati gospodarski pad (Ćorić, 2010). Teorija financijskog akceleratora korištena je za objašnjenje mnogih prošlih gospodarskih kriza i recesija. Na primjer, teorija može pomoći u objašnjenju ozbiljnosti globalne financijske krize 2008. godine. Tijekom ove krize financijske su institucije preuzele visoke razine zaduženosti i agresivno ulagale u složene, rizične financijske proizvode. Kada je balon nekretnina pukao, smanjenje vrijednosti kolaterala dovelo je do pooštrenih standarda kreditiranja, što je zauzvrat dodatno oslabilo tržište nekretnina (Ćorić, 2010). Taj je proces stvorio silaznu spiralu, što je dovelo do teške recesije i financijske krize.

Teoriju financijskog akceleratora opsežno su proučavali ekonomisti, a potkrijepljena je velikim brojem empirijskih dokaza. Jedno je istraživanje pokazalo da financijski stres može uzrokovati 50 posto ekonomskih padova u naprednim gospodarstvima (Forrone et al., 2022). Slično tome, druga je studija pokazala da kreditna tržišta često značajno pojačavaju ekonomske poremećaje. Teorija financijskog akceleratora ima važne implikacije na monetarnu politiku. Središnje banke mogu koristiti kamatne stope

i druge alate monetarne politike kako bi utjecale na dostupnost kredita u gospodarstvu. Tijekom razdoblja gospodarskog stresa središnje banke mogu povećati monetarnu bazu i sniziti kamatne stope kako bi povećale dostupnost kredita i potaknule ulaganja (Forrone et al., 2022). Nasuprot tome, tijekom razdoblja ekonomske ekspanzije, središnje banke mogu povećati kamatne stope kako bi usporile rast kredita i smanjile rizik budućih neravnoteža i financijske nestabilnosti. Implikacije teorije financijskog akceleratora protežu se izvan monetarne politike, jer kreatori politike i regulatori trebaju biti zabrinuti za ukupnu stabilnost financijskog sektora. Kako bi ublažili negativne učinke financijskog povećanja, kreatori politika moraju osigurati da su financijske institucije dobro kapitalizirane i da mogu izdržati značajne stresne događaje (Forrone et al., 2022). Regulatori također mogu utjecati na praksu banaka u kreditiranju nametanjem dodatnih ograničenja ili zahtjeva.

Općenito, teorija financijskog akceleratora naglašava ključnu ulogu financijskog sektora u pojačavanju i prijenosu gospodarskih šokova. Ima važne implikacije na način na koji kreatori politike trebaju pristupiti monetarnoj politici i financijskoj regulaciji za promicanje ukupne ekonomske stabilnosti. Teorija služi kao podsjetnik da je financijski sektor sastavni dio funkcioniranja šireg gospodarstva, a rizici u financijskom sustavu moraju se pažljivo pratiti i njima se mora upravljati kako bi se izbjegle ozbiljne gospodarske krize. Međutim, važno je razumjeti da financijski sektor nije imun na cikličke obrasce (Mardi, 2010). Financijski sektor, kao i cjelokupno gospodarstvo, podložan je razdobljima ekspanzije i kontrakcije poznatim kao ekonomski ciklusi. Ovi ciklusi, također poznati kao usponi i padovi, mogu uvelike utjecati na funkcioniranje financijskog sektora i gospodarstva u cjelini. Tijekom razdoblja ekonomske ekspanzije, financijski sektor ima tendenciju napredovanja. Gospodarski rast dovodi do povećanja ulaganja, viših razina zaduživanja i veće potražnje za financijskim uslugama. Financijske institucije ostvaruju visoke profite, proširuju svoje kreditne aktivnosti i preuzimaju veći rizik (Ćorić, 2010). Ovo procikličko ponašanje može dovesti do nakupljanja pretjeranog optimizma, što dovodi do spekulativnih mjehurića u određenim klasama imovine. S druge strane, tijekom razdoblja gospodarske krize ili recesije, financijski se sektor suočava sa značajnim izazovima. Stope neplaćanja kredita rastu, vrijednost imovine opada, a tržišna likvidnost opada. Financijske institucije postaju sklonije riziku, što dovodi do smanjenja kredita i smanjenog kreditiranja. Ovo procikličko ponašanje može pogoršati gospodarski pad jer smanjena dostupnost kredita može spriječiti ulaganja i gospodarski oporavak (Zabavnik, 2021). Potrebno je napomenuti da procikličko ponašanje financijskog sektora može pojačati ukupne cikluse u gospodarstvu. Pretjerano pozajmljivanje i preuzimanje rizika tijekom procvata može dovesti do inflacije cijena imovine i neodrživog rasta. Suprotno tome, tijekom pada, pooštavanje kredita može produbiti gospodarsku kontrakciju. Uloženi su naponi da se ublaži procikličnost i stabilizira financijski sektor. Regulatorne mjere kao što su zahtjevi za adekvatnošću

kapitala, norme za rezerviranje zajmova, testiranje otpornosti na stres i zahtjevi za protuciklički zaštitni sloj uvedeni su kako bi se ublažilo procikličko ponašanje financijskih institucija (Zabavnik, 2021). Osim toga, središnje banke koriste alate monetarne politike kao što su prilagodbe kamatnih stopa i injekcije likvidnosti kako bi izgladile ekonomske cikluse i osigurale stabilnost financijskom sektoru.

Financijski sektor obavlja ključne funkcije u gospodarstvu, uključujući posredovanje, upravljanje rizicima, platne sustave i ekonomsku stabilnost. Međutim, podložan je cikličkim obrascima, s procikličkim ponašanjem koje se promatra tijekom razdoblja ekonomske ekspanzije i kontrakcije.

2.3. Boomerang efekt

Efekt bumeranga je pojam koji je dobio značajnu pozornost u svijetu ekonomije i financija. Odnosi se na međuigru između realne ekonomije, koja obuhvaća proizvodnju i potrošnju dobara i usluga, i financijske ekonomije, koja uključuje upravljanje i raspodjelu kapitala, ulaganja i financijske imovine (Fan et al., 2022). Razumijevanje ovog koncepta i njegovih teorijskih osnova ključno je za razumijevanje dinamike ekonomskih sustava i reperkusija financijskih odluka na realno gospodarstvo. Efekt bumeranga usko je povezan s financijalizacijom gospodarstva (Ćorić, 2010). Financijalizacija se odnosi na sve veći utjecaj financijskih tržišta, institucija i motiva u realnoj ekonomiji. Ovaj se proces razvio tijekom posljednjih nekoliko desetljeća, sa sve većim fokusom na financijske instrumente, investicijske strategije i špekulativne aktivnosti (Fan et al., 2022). Financijalizaciju gospodarstva pokreće nekoliko čimbenika, uključujući tehnološki napredak, financijske inovacije i promjene preferencija ulagača. Financijski posrednici, poput banaka, investicijskih tvrtki i hedge fondova, igraju ključnu ulogu u učinku bumeranga. Te institucije djeluju kao posrednici između štediša i zajmoprimaca, usmjeravajući sredstva iz kućanstava i poduzeća na financijska tržišta. Odluke koje donose ti financijski posrednici imaju izravan utjecaj na realno gospodarstvo (Ćorić, 2010). Na primjer, kada banke pooštire svoje standarde kreditiranja ili povećaju kamatne stope, to može utjecati na sposobnost poduzeća da ulažu i na sposobnost potrošača da troše, a time i na gospodarsku aktivnost.

Efekt bumeranga također ovisi o raspodjeli kapitala i investicija. Raspodjela kapitala odnosi se na proces raspodjele financijskih sredstava različitim sektorima i projektima unutar realnog gospodarstva. U idealnom scenariju, kapital bi trebao biti alociran učinkovito, usmjeravajući resurse u najproduktivnija i najinovativnija područja (Zabavnik, 2021). Međutim, pod utjecajem financijskih tržišta i poticaja, alokacija kapitala može postati iskrivljena. Na primjer, ako financijska tržišta nagrađuju kratkoročne dobitke i špekulacije o dugoročnom održivom rastu, ulaganja mogu teći u manje produktivne i rizičnije pothvate.

Jedna od najvidljivijih manifestacija efekta bumeranga je pojava financijskih balona (Silverstein et al., 2013). Ti mjehurići nastaju kada se cijene imovine odvoje od svoje intrinzične vrijednosti, potaknute spekulativnim ponašanjem na financijskim tržištima. Pucanje takvih balona može imati dalekosežne posljedice u realnom gospodarstvu, dovesti do financijskih kriza, recesija i nezaposlenosti. Stambeni balon i kasnija financijska kriza iz 2008. značajan su primjer kako efekt bumeranga može izazvati pustoš u realnom i financijskom gospodarstvu.

Globalna financijska kriza 2007.-2008. služi kao istaknuti primjer efekta bumeranga na djelu. Špekulativne aktivnosti financijske industrije i pretjerano preuzimanje rizika doveli su do kolapsa velikih financijskih institucija. To je pak rezultiralo ozbiljnom kreditnom krizom i naglim padom tržišta nekretnina. Kako su banke ograničile kreditiranje, poduzeća su se suočila s poteškoćama u financiranju svog poslovanja, što je dovelo do otpuštanja i smanjene potrošačke potrošnje (Swatuk et al., 2018). Učinak bumeranga bio je očit jer su financijska previranja brzo prenijela svoje udarne valove na realno gospodarstvo, što je kulminiralo svjetskom recesijom.

Dot-com balon kasnih 1990-ih još je jedan primjer efekta bumeranga. Dot-com balon, također poznat kao internet balon ili tehnološki balon, odnosi se na period velikog uzbuđenja i prekomjerne investicije u kompanije koje su poslovale na internetu i tehnološke startupe tokom kraja 1990-ih i početkom 2000-ih godina. Ovaj period karakterizirale su visoke cijene dionica, masovne investicije i veliki interes investitora za tehnološke kompanije, bez obzira na to jesu li te kompanije bile profitabilne ili ne. Špekulativna ulaganja u tvrtke povezane s internetom dovela su do prenapuhanih cijena dionica (Swatuk et al., 2018). Kad je mjehur puknuo, ulagači su izgubili ogromne količine bogatstva, što je utjecalo na potrošnju potrošača. Pad gospodarske aktivnosti koji je uslijedio istaknuo je povratnu spregu između realnog i financijskog gospodarstva.

Financijski akcelerator je koncept koji opisuje kako promjene u financijskim uvjetima mogu pojačati ekonomske cikluse, čineći ekonomske uspone i padove izraženijima. Suprotno tome, efekt bumeranga se odnosi na situacije gdje pokušaj izbjegavanja financijskog problema dovodi do još većih problema koji se vraćaju poput bumeranga. Dok financijski akcelerator obuhvaća interakciju između financijskih tržišta i realne ekonomije, efekt bumeranga fokusira se na posljedice neadekvatnih ili kratkoročnih rješenja problema. Financijski akcelerator može pojačati i pozitivne i negativne šokove u ekonomiji, dok efekt bumeranga obično ima negativne posljedice (Swatuk et al., 2018). Oba koncepta pokazuju kako financijske odluke mogu imati dugoročne i neočekivane učinke na ekonomiju.

2.4. Mjerenje razvijenosti financijskog sektora

Financijski sektor igra ključnu ulogu u gospodarskom rastu i stabilnosti svake države. Djeluje kao katalizator za ulaganja, omogućuje pristup kapitalu i olakšava raspodjelu resursa unutar gospodarstva (Swatuk et al., 2018). Mjerenje razvoja financijskog sektora ključno je za kreatore politika, ulagače i analitičare kako bi ocijenili njegovo zdravlje i učinkovitost. Za procjenu razvoja financijskog sektora koristi se nekoliko ključnih pokazatelja i metrika koji su prikazani u sljedećoj tablici.

Tablica 1. Popis metrika razvijenosti financijskog sektora i njihove definicije

Metrika	Opis
Financijska dubina	Veličina financijskog sektora u odnosu na BDP
Financijsko posredovanje	Opseg mobilizacije i raspodjele sredstava po sektoru
Financijska uključenost	Pristup stanovništva službenim financijskim uslugama
Omjer kredita i BDP-a	Omjer kredita i veličine gospodarstva
Tržišna kapitalizacija	Vrijednost dionica kojima se javno trguje
Likvidnost financijskih tržišta	Jednostavnost kupnje i prodaje financijske imovine
Regulatorno i institucionalno okruženje	Snaga regulatornog okvira i kvaliteta institucija
Tehnološki napredak	Usvajanje tehnologije, uključujući FinTech
Financijska stabilnost	Stabilnost financijskog sektora, npr. adekvatnost kapitala
Vanjski financijski tokovi	Privlačenje stranih ulaganja i međunarodno bankarstvo
Osiguranje i upravljanje rizikom	Dostupnost i korištenje alata osiguranja i rizika

Izvor: izrada autora prema Levine R., Kunt A., Feyen E., Cihak M., (2013). Measuring financial development. <https://cepr.org/voxeu/columns/measuring-financial-development> (pristupljeno 16.03.2024)

Financijska dubina odnosi se na veličinu financijskog sektora u odnosu na cjelokupno gospodarstvo. Često se mjeri omjerom ukupne imovine financijskih institucija (kao što su banke, osiguravajuća društva i mirovinski fondovi) i BDP-a zemlje (Levine et al., 2013). Dublji financijski sektor obično ukazuje na bolji pristup kapitalu i širi raspon financijskih usluga za poduzeća i pojedince.

Financijsko posredovanje je metrika koja procjenjuje u kojoj mjeri financijski sektor olakšava protok sredstava od štediša do zajmoprimaca. Visoka razina financijskog posredovanja sugerira da financijske institucije učinkovito mobiliziraju štednju i raspoređuju je u produktivna ulaganja, pridonoseći gospodarskom rastu (Ahmad i Malik, 2009). Primjer indikatora su omjer depozita prema BDP-u, omjer kapitala prema imovini banaka te omjer M2 prema BDP-u.

Financijska uključenost mjeri broj stanovništva zemlje ima pristup službenim financijskim uslugama. To uključuje bankovne račune, kredite, osiguranje i mogućnosti ulaganja. Dobro razvijen financijski sektor osigurava sudjelovanje šireg segmenta stanovništva u gospodarskim aktivnostima i stvaranju bogatstva. Jedan od najčešćih indikatora je postotak odraslih osoba s računom u formalnoj financijskoj instituciji. Ovo je jedan od najvažnijih indikatora financijske uključenosti, jer pokazuje koliko ljudi ima pristup osnovnim financijskim uslugama poput štednje, plaćanja i transfera novca (Swatuk et al., 2018).

Omjer kredita i BDP-a uspoređuje ukupan iznos kredita koji su odobrile financijske institucije s veličinom gospodarstva (Swatuk et al., 2018). Viši omjer može značiti veći pristup kreditima, ali također može biti znak prekomjernog zaduživanja i potencijalne financijske nestabilnosti ako se njime ne upravlja razborito. Tržišna kapitalizacija odražava ukupnu vrijednost dionica kojima se javno trguje u zemlji (Levine et al., 2013). Veće tržište dionica sugerira značajniju ulogu vlasničkog financiranja u gospodarstvu i može biti znak razvijenog financijskog tržišta (Ahmad i Malik, 2009).

Likvidnost financijskih tržišta, kao što su tržišta obveznica i dionica, mjeri koliko se lako imovina može kupiti ili prodati bez uzrokovanja značajnih promjena cijena. Visoka likvidnost ključna je za učinkovitu alokaciju kapitala i upravljanje rizicima unutar financijskog sektora. Jedan od indikatora je promet (turnover ratio) koji pokazuje odnos između volumena trgovanja i ukupne vrijednosti imovine na tržištu. Viši omjer prometa sugerira veću likvidnost jer ukazuje na veću učestalost trgovanja relativno prema ukupnoj veličini tržišta (Swatuk et al., 2018).

Snaga regulatornog okvira i kvaliteta financijskih institucija ključni su za mjerenje razvoja financijskog sektora. Učinkovita regulativa osigurava stabilnost, zaštitu ulagača i transparentnost, dok su financijske

institucije koje dobro funkcioniraju ključne za učinkovito pružanje usluga (Ahmad i Malik, 2009). Jedan od indikatora je indeks percepcije korupcije koji mjeri percepciju korupcije u javnom sektoru. Niže vrijednosti ukazuju na višu razinu integriteta i povjerenja u institucije, što je važno za stabilnost financijskog sustava. Korištenje tehnologije, posebno u kontekstu financijske tehnologije (FinTech), sve je važnije u mjerenju razvoja financijskog sektora. Usvajanje digitalnih financijskih usluga, mobilnog bankarstva i internetskih investicijskih platformi može poboljšati dostupnost i učinkovitost financijskih transakcija. Izdaci za istraživanje i razvoj (R&D) kao postotak BDP-a mjeri koliko zemlje ili organizacije ulažu u istraživanje i razvoj. Veći izdaci ukazuju na veći fokus na inovacije i tehnološki napredak (Ahmad i Malik, 2009). Stabilan financijski sektor ključan je za sprječavanje kriza koje mogu imati ozbiljne ekonomske posljedice. Mjerni podaci kao što su adekvatnost kapitala banaka, omjeri loših kredita i testovi otpornosti na stres koriste se za procjenu financijske stabilnosti (Ahmad i Malik, 2009). Razmjer do kojeg zemlja privlači strane investicije ili osigurava kapital drugim državama putem različitih financijskih instrumenata važan je aspekt razvoja financijskog sektora. To uključuje izravna strana ulaganja (FDI), strana portfeljna ulaganja i međunarodne bankarske aktivnosti (Levine et al., 2013). Dostupnost i korištenje proizvoda osiguranja i alata za upravljanje rizikom pokazatelji su dobro zaokruženog financijskog sektora. Ove usluge pomažu pojedincima i tvrtkama umanjiti rizike i zaštititi se od financijskih gubitaka. Penetracija osiguranja (Insurance Penetration Rate) predstavlja omjer ukupne premije osiguranja (životnog i neživotnog) prema BDP-u (Ahmad i Malik, 2009). Viša penetracija ukazuje na veći stupanj korištenja osiguranja u ekonomiji, što sugerira bolju zaštitu od rizika. Mjerenje razvijenosti financijskog sektora je višedimenzionalan zadatak koji zahtijeva razumijevanje različitih ekonomskih i financijskih pokazatelja (Ahmad i Malik, 2009). Kreatori politike, regulatori i istraživači oslanjaju se na ove metrike za procjenu zdravlja i učinkovitosti financijskih sustava i donošenje informiranih odluka za promicanje održivog gospodarskog rasta i financijske stabilnosti. Dobro razvijen financijski sektor pridonosi stvaranju kapitala, učinkovitoj raspodjeli resursa i na kraju, poboljšanom životnom standardu građana zemlje.

2.5. Uzajamnost financijskog i gospodarskog rasta

Uzajamnost financijskog i gospodarskog rasta ključan je aspekt modernih ekonomija, gdje financijski sustavi i gospodarska aktivnost djeluju u sinergiji, podržavajući međusobni rast i stabilnost. Ovaj odnos može se razumjeti kroz različite mehanizme i dinamike koje povezuju financijske institucije, tržišta i sektor

realnog gospodarstva (Levine et al., 2013). Financijski razvoj podrazumijeva unapređenje financijskih institucija, tržišta i instrumenata koji omogućuju efikasniju alokaciju resursa. Kada je financijski sektor razvijen, on olakšava prikupljanje i distribuciju kapitala, smanjuje transakcijske troškove i poboljšava upravljanje rizicima. Banke i druge financijske institucije te burze igraju ključnu ulogu u mobilizaciji štednje i njenom pretvaranju u investicije (Ahmad i Malik, 2009). To omogućuje poduzećima da pristupe potrebnim sredstvima za rast i razvoj, što dovodi do povećanja proizvodnje, zaposlenosti i inovacija.

S druge strane, gospodarski rast stvara povoljno okruženje za financijski razvoj. Kada gospodarstvo raste, povećava se dohodak pojedinaca i poduzeća, što povećava štednju i potražnju za financijskim uslugama. Rast poslovanja i osobnog bogatstva potiče daljnje ulaganje u financijski sektor, čime se povećava njegova kapacitet i efikasnost (Ahmad i Malik, 2009). Stabilan gospodarski rast također smanjuje rizike financijske nestabilnosti, jer se smanjuje broj neispunjenih obveza i poboljšava kvaliteta kreditnih portfelja. Financijske institucije poput banaka pružaju kredite poduzećima i pojedincima, omogućujući im da ulažu u proizvodnju, inovacije i proširenje poslovanja. Povećana ekonomska aktivnost rezultira rastom BDP-a, što zauzvrat povećava dobit financijskih institucija kroz veće kamate i smanjeni rizik od neplaćanja. Dobra razvijenost tržišta kapitala omogućuje poduzećima prikupljanje sredstava putem izdavanja dionica i obveznica. To osigurava dugoročnu financijsku stabilnost i omogućuje poduzećima da rastu i proširuju svoje operacije. Rast poduzeća vodi do većeg zapošljavanja i proizvodnje, što pozitivno utječe na gospodarstvo u cjelini.

Financijski sektor može poticati inovacije pružajući kapital za istraživanje i razvoj. Investicije u nove tehnologije i procese mogu povećati produktivnost i konkurentnost poduzeća. Tehnološki napredak, zauzvrat, može povećati profitabilnost financijskih ulaganja, stvarajući pozitivan povratni ciklus. Unatoč pozitivnim učincima uzajamnosti, postoje i izazovi i rizici koji mogu ugroziti ovu sinergiju (Swatuk et al., 2018). Financijske krize, poput one iz 2008. godine, pokazale su kako nestabilnost u financijskom sektoru može imati katastrofalne posljedice za gospodarstvo. Prekomjerno zaduživanje, slaba regulacija i špekulativne aktivnosti mogu destabilizirati financijske sustave i dovesti do recesije. Također, prekomjerno oslanjanje na financijski sektor može dovesti do nejednakosti u dohotku i bogatstvu, jer financijski sektor često profitira više od realnog sektora. Stoga je ključno osigurati odgovarajuću regulaciju i nadzor kako bi se smanjili rizici i osigurala održiva uzajamnost između financijskog i gospodarskog rasta (Swatuk et al., 2018). Uzajamnost financijskog i gospodarskog rasta je složen, ali ključan odnos za stabilan i održiv razvoj ekonomija. Razvijen financijski sektor može ubrzati gospodarski rast kroz efikasnu alokaciju resursa i podršku inovacijama, dok stabilan gospodarski rast može dodatno potaknuti razvoj financijskog

sektora. Međutim, za održavanje ove uzajamnosti potrebni su odgovarajući regulatorni okviri i mjere koje će osigurati stabilnost i pravičnost u distribuciji koristi koje proizlaze iz ovog odnosa (Swatuk et al., 2018).

3. TURIZAM I GOSPODARSKI RAST: PREGLED ISTRAŽIVANJA

3.1 Turizam i gospodarski rast – teorijski okvir i empirijska istraživanja

Turizam igra ključnu ulogu u ekonomskom razvoju mnogih zemalja diljem svijeta. Ova veza između turizma i gospodarskog rasta postala je predmetom brojnih istraživanja i analiza. Teorijski okvir povezanosti turizma i gospodarskog rasta može se razumjeti kroz nekoliko ključnih koncepta. Prvo, turizam se često smatra motorom gospodarskog rasta, jer generira prihode kroz turističke usluge, kao što su smještaj, prijevoz, restorani, i razne aktivnosti za turiste (Ahmad i Malik, 2009). Ovi prihodi dovode do povećanja potrošnje, zapošljavanja i investicija, što pozitivno utječe na gospodarstvo. Drugo, turizam može imati dugu vezu s drugim sektorima gospodarstva, kao što su poljoprivreda, trgovina, i kulturna industrija, što dodatno povećava njegov doprinos ekonomskom rastu (Ahmad i Malik, 2009). Prethodna istraživanja na ovu temu pružaju uvid u različite aspekte veze između turizma i gospodarskog rasta.

Sektor turizma postao je okosnica grčkog gospodarstva, značajno pridonoseći njegovom ukupnom rastu i razvoju (Antonakakis et al., 2010). Ovo istraživanje služi kao uvjerljivo istraživanje zamršene dinamike između turizma i gospodarskog prosperiteta u ovoj mediteranskoj zemlji. Studija se oslanja na empirijske podatke kako bi istražila utjecaj dvaju ključnih čimbenika: turističkih dolazaka i prihoda od turizma. Ove metrike su najvažnije u razumijevanju ekonomskih doprinosa turizma. Studija naglašava da se robusnost turističkog sektora ne smije podcijeniti. Grčka vlada i kreatori politike mogu iskoristiti ove uvide za promicanje i održavanje rasta turizma, prepoznajući ga kao vitalni pokretač gospodarskog prosperiteta. Nalazi naglašavaju važnost politika koje unapređuju turističku industriju, kao što su razvoj infrastrukture, marketinške kampanje i ugostiteljske usluge, jer te mjere mogu potaknuti gospodarski razvoj (Antonakakis et al., 2010). Studija pokazuje da sektor turizma igra ključnu ulogu u oblikovanju gospodarskog krajolika Grčke, pokazujući potencijal zemalja da iskoriste svoja prirodna i kulturna dobra za promicanje održivog gospodarskog rasta.

Katircioglu (2009) je analizirao odnose između turizma i gospodarskog rasta na Cipru koristeći varijable kao što su bruto domaći proizvod (BDP) i prihodi od turizma. Kroz testove kointegracije otkrio je da postoji dugoročna veza između ovih varijabli, što ukazuje na značajan i trajni utjecaj turizma na gospodarski rast. Osim toga, testovi uzročnosti pokazali su da turizam igra ključnu ulogu u poticanju gospodarskog rasta, sugerirajući da povećanje turističkih prihoda doprinosi rastu BDP-a. Nalazi studije potvrđuju da turizam nije samo kratkoročni čimbenik, već značajan motor dugoročnog gospodarskog razvoja. Implikacije ovog

istraživanja nadilaze teoretski značaj. Kreatori politike na Cipru iz ove studije mogu izvući vitalne uvide kako bi mogli donijeti informirane odluke o ulozi turizma u gospodarskom razvoju zemlje (Katircioglu, 2009). Uz razumijevanje da turizam ima značajan uzročni utjecaj na gospodarski rast, vlada se može usredotočiti na politike koje njeguju turistički sektor, kao što su ulaganja u infrastrukturu, marketinške strategije i poboljšanje kvalitete usluga.

Ruralna područja često se suočavaju s brojnim izazovima kao što su depopulacija, pad tradicionalnih industrija i nedostatak ekonomske diversifikacije (Ashworth i Page, 2011). Uz pomoć varijabli kao što su stopa zaposlenosti u turizmu, prihodi od turizma i broj turista procijenjen je utjecaj turizma na ruralni razvoj. Kroz analizu ovih varijabli, istraživanje je pokazalo kako turizam može potaknuti gospodarski rast i premošćivanje izazova u ruralnim zajednicama, ali je također istaknulo potrebu za održivim upravljanjem kako bi se izbjegli negativni učinci. Prekomjerni turizam može dovesti do problema kao što su preopterećenost infrastrukture, degradacija okoliša, i visoki troškovi života za lokalno stanovništvo (Ashworth i Page, 2011). Stoga je važno razmotriti održivo upravljanje turizmom kako bi se osigurala dugoročna korist za ruralne zajednice. U zaključku, naglašava se važnost turizma kao sredstva za revitalizaciju ruralnih područja i poticanje gospodarskog rasta. Analiza ističe raznolike načine na koje turizam može pozitivno utjecati na ruralne ekonomije, osnažujući lokalne zajednice i promičući održivi razvoj.

Turizam nije univerzalno sredstvo za ekonomski rast, već njegov utjecaj može varirati ovisno o mnogim čimbenicima koji oblikuju destinaciju. U istraživanju su korištene varijable poput prihoda od turizma, sezonalnosti turizma i stopa zapošljavanja u turizmu kako bi analizirali ekonomske učinke turizma na različite destinacije (Dwyer i Forsyth, 1992). Također su uključeni indikatori razvoja turističkih proizvoda i usluga te politički i ekonomski faktori kao što su promjene u političkim okolnostima i fluktuacije tečaja valute. Ove varijable omogućile su istraživanje o tome kako sezonalnost i specifičnosti destinacije utječu na ekonomske rezultate turizma, naglašavajući potrebu za prilagođenim strategijama upravljanja turizmom za maksimiziranje ekonomske koristi. Sezonalnost turizma igra značajnu ulogu u ekonomskim učincima destinacije. Mnoge destinacije doživljavaju koncentrirane turističke sezone, što može uzrokovati nagle fluktuacije u prihodima i zapošljavanju. Destinacije mogu stvarati dodanu vrijednost iz turizma što uključuje razvoj različitih turističkih proizvoda i usluga, kao i promociju lokalne kulture i prirodne ljepote. Stvaranje dodane vrijednosti omogućuje destinacijama da privuku turiste koji su spremni više potrošiti i produžiti svoj boravak. Dwyer i Forsyth (1992) također prepoznaju važnost političkih i ekonomskih faktora u oblikovanju turizma. Promjene u političkim okolnostima, kao i ekonomske krize ili fluktuacije tečaja valute, mogu značajno utjecati na turizam u destinaciji.

Turistički multiplikator definira se kao omjer između početnog turističkog izdatka i ukupnih ekonomskih učinaka koji proizlaze iz tog izdatka u destinaciji (Dwyer i Forsyth, 1992).

$$\text{Turistički multiplikator} = \frac{\text{Ukupan ekonomski učinak}}{\text{Početna turistička potrošnja}} \quad (1)$$

Ovaj omjer ukazuje na koliko se puta svaki dolar koji turisti potroše može pomnožiti u lokalnoj ekonomiji. Konkretno, multiplikator omogućuje razumijevanje kako potrošnja turista utječe na dodatnu proizvodnju, zapošljavanje i prihode unutar destinacije. Koncept turističkog multiplikatora podrazumijeva da turistička potrošnja ne ostaje ograničena na turistički sektor sam po sebi, već ima šire učinke na razne sektore i industrije unutar destinacije. Na primjer, kada turist potroši novac na smještaj, restorane, atrakcije i usluge, ti poslovi i usluge često zahtijevaju podršku drugih sektora. Na primjer, hoteli trebaju opskrbu hranom i pićem iz lokalnih farmi, restorani koriste lokalne dobavljače hrane, a trgovine i obrtnici mogu profitirati od prodaje suvenira i rukotvorina.

3.2. Globalni trendovi u sektoru turizma i veza s gospodarskim rastom

Turizam je postao ključni sektor globalnog gospodarstva s vidljivim utjecajem na gospodarski rast u različitim destinacijama širom svijeta. Globalni trendovi pokazuju kako sektor turizma doprinosi ekonomskoj aktivnosti, stvaranju radnih mjesta i razvoju infrastrukture, ali također donosi izazove koji zahtijevaju pažljivo upravljanje. U nastavku će se navesti globalni trendovi sektora turizma.

1. Rast broja putnika i prihoda

Prema podacima Svjetske turističke organizacije, međunarodni turizam bilježi kontinuirani rast, s brojem međunarodnih dolazaka koji je dosegao 1,5 milijardi u 2019. godini, što predstavlja značajan rast u odnosu na prethodne godine (UNWTO, 2020). Ovaj porast broja putnika direktno doprinosi gospodarskom rastu destinacija kroz povećane prihode od turizma. Na primjer, u 2019. godini, globalni prihodi od turizma iznosili su približno 1,7 trilijuna američkih dolara (UNWTO, 2020), što pokazuje koliki značaj turizam ima za globalnu ekonomiju.

2. Tehnološki napredak i digitalizacija

Tehnološki napredak, osobito razvoj interneta i mobilnih aplikacija, promijenio je način na koji putnici planiraju i rezerviraju svoja putovanja. Online rezervacije, društveni mediji i mobilne aplikacije postali su

ključni alati, čime je olakšan pristup informacijama i povećana dostupnost različitih destinacija (Antonakakis et al., 2010).

3. Kulturna raznolikost i održivost

Povećan interes za kulturne, gastronomske i prirodne aspekte različitih destinacija potiče putnike na istraživanje novih lokacija. Održivi turizam postaje sve važniji, s putnicima koji sve više preferiraju destinacije koje se brinu o okolišu i održavaju lokalne zajednice. Prema izvještaju UNWTO-a, 70% turista smatra da su održive prakse ključne pri izboru destinacije (UNWTO, 2020). Ovaj trend potiče destinacije na usklađivanje svojih turističkih praksi s principima održivosti, čime se doprinosi očuvanju okoliša i kulturne baštine.

4. Regionalne razlike i izazovi

Turizam se razvija neujednačeno širom svijeta, s izrazitim sezonskim fluktuacijama. Neke destinacije, poput ljetovališta u Mediteranu, privlače turističke posjete uglavnom tijekom ljetnih mjeseci, dok druge destinacije, poput skijaških centara, imaju vrhunac zimi. Ova sezonalnost može uzrokovati neujednačene ekonomske koristi, gdje su prihodi i zaposlenost koncentrirani u određenim razdobljima godine.

5. Razvoj infrastrukture

Razvoj prometne infrastrukture, uključujući zračne luke, ceste i željeznice, igra ključnu ulogu u privlačenju turista. Direktno zračne linije i brza prometna povezanost mogu značajno utjecati na broj posjetitelja. Na primjer, povećanje broja letova na međunarodnim zračnim lukama može rezultirati povećanjem broja dolazaka turista. Istraživanje je pokazalo da destinacije koje ulažu u poboljšanje infrastrukture bilježe prosječan rast broja turista od 15% godišnje (Haugland et al., 2011).

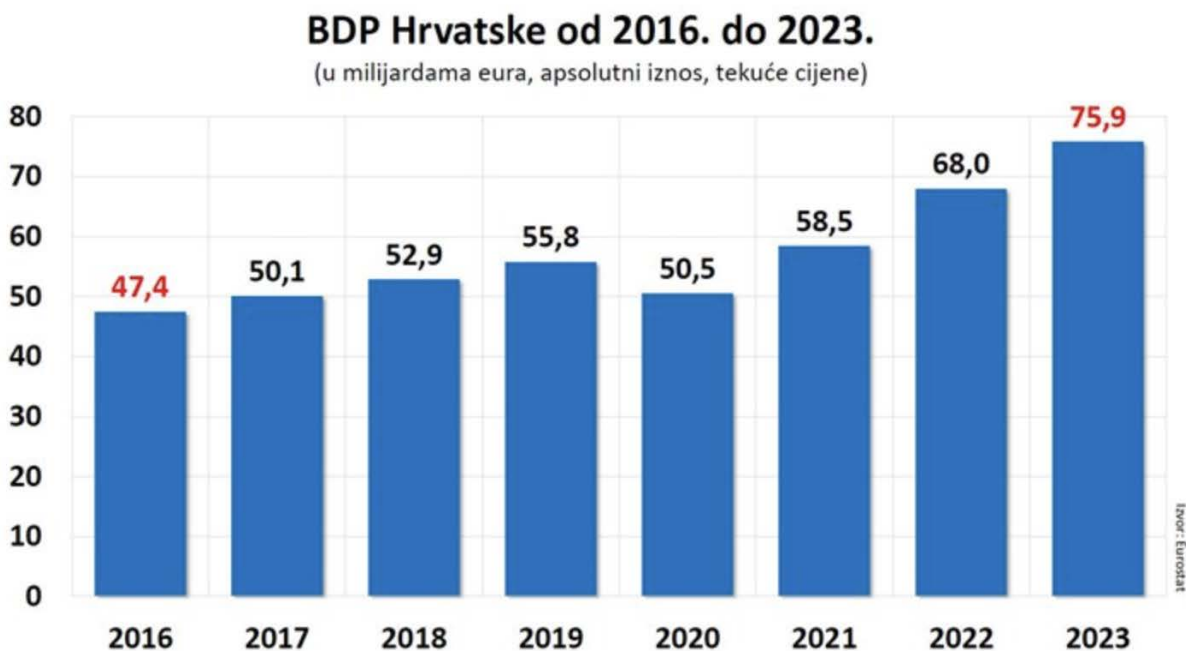
6. Izazovi i održivost

Unatoč pozitivnim utjecajima, sektor turizma suočava se s izazovima poput prekomjernog turizma, što može dovesti do preopterećenja destinacija, oštećenja okoliša i kulturnog iscrpljivanja. Na primjer, grad Barcelona je prijavio povećanje broja turista za 25% u posljednjem desetljeću, što je dovelo do pritiska na lokalnu infrastrukturu i povećane troškove života za stanovnike (Mehta, 2024). Održivo upravljanje turizmom postaje ključna tema, s naglaskom na očuvanje resursa i dugoročnu korist za lokalne zajednice.

Sektor turizma značajno doprinosi globalnom gospodarskom rastu kroz generiranje prihoda, stvaranje radnih mjesta i razvoj infrastrukture, što će se u nastavku dodatno objasniti na primjeru Hrvatske, Slovenije i Grčke. Također, globalni trendovi poput tehnološkog napretka i rastuće važnosti održivog turizma oblikuju način na koji se turizam razvija i utječe na ekonomiju. Međutim, kako bi se maksimizirale koristi i minimizirali izazovi, važno je primijeniti održive prakse i strategije koje uzimaju u obzir ekološke i društvene aspekte. Turizam će i dalje biti ključna industrija u globalnom kontekstu, ali je nužno da se upravlja s pažnjom kako bi se očuvali resursi za buduće generacije.

U nastavku je prikazan grafikon BDP-a Hrvatske od 2016. do 2023. Rast BDP-a u 2023. godini je 2,8 posto i to je već dvanaesti kvartal za redom da BDP raste. Puno tri godine bilježe se pozitivna kretanja rasta BDP-a. Na rast BDP-a, uz trud i rad gospodarstvenika i radnika, utjecali su i Vladini paketi pomoći vrijedni 7,2 milijarde eura. U 2023. godini Hrvatska ima drugu najveću stopu rasta u cijeloj Europskoj uniji, nakon Malte (Eurostat, 2023).

Grafikon 1. BDP Hrvatske, 2016.-2023.

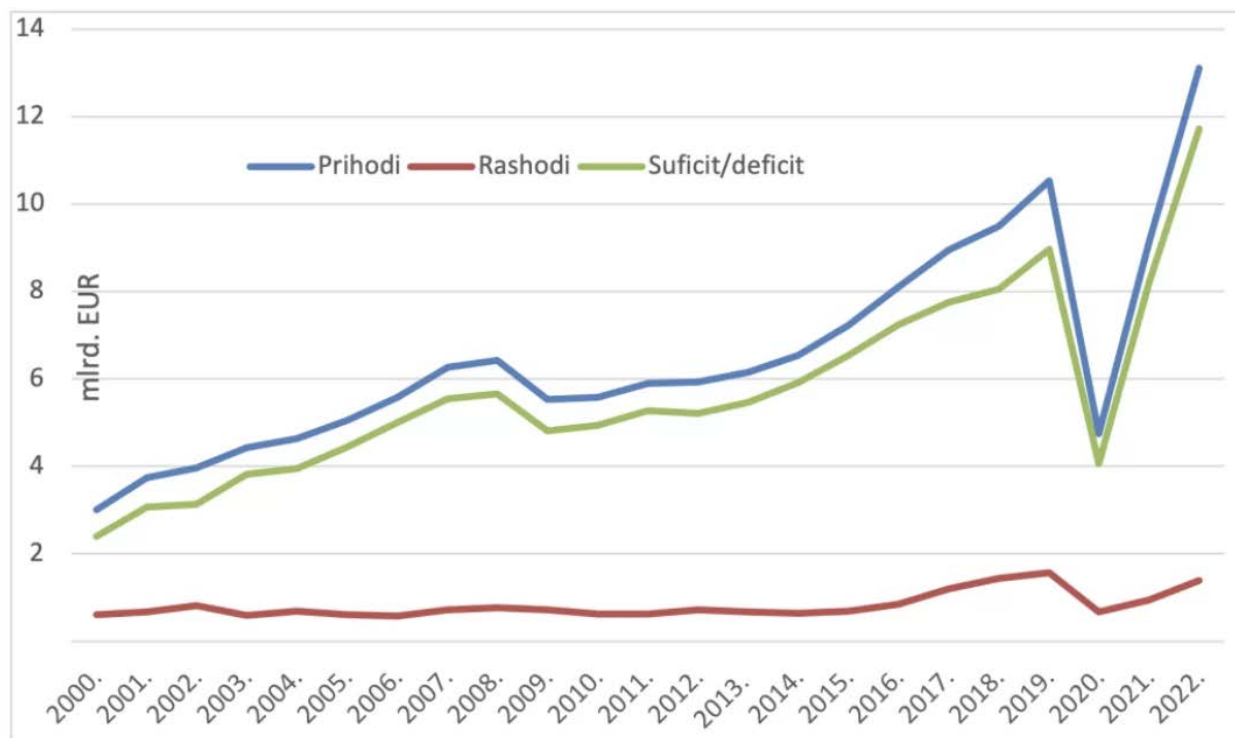
Izvor: Eurostat https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-05/HR_SWD_2023_611_en.pdf
(pristupljeno 16.03.2024)

Na sljedećem grafikonu prikazani su prihodi i rashodi od turizma u Hrvatskoj. Hrvatska je u izuzetnom položaju kada se radi o turističkoj bilanci, što može značajno doprinositi gospodarstvu, kao što je to bilo i

ranije, ali može predstavljati i rizik u slučaju kriza poput pandemije COVID-19 ili ratova. Kada se pogledaju podaci od 2000. godine, vidi se da je Hrvatska tada ostvarivala oko 3 milijarde EUR prihoda od turizma. Sada, nakon 22 godine, taj iznos je porastao na oko 13 milijardi EUR, što predstavlja impresivan rast od 10 milijardi EUR, odnosno povećanje od 335% (DZS, 2023).

S druge strane, rashodi domaćih turista koji putuju u inozemstvo puno su manji. Ovo je razumljivo s obzirom na to da Hrvatska ima oko 3,9 milijuna stanovnika, dok je, primjerice, 2022. godine Hrvatska zabilježila preko 16 milijuna dolazaka stranih turista (DZS, 2023). Stoga nije iznenađujuće da potrošnja stranih turista u Hrvatskoj značajno nadmašuje potrošnju hrvatskih građana na turističke aktivnosti u inozemstvu. Također, treba napomenuti da svi hrvatski stanovnici ne putuju u inozemstvo radi turizma, a mnogi biraju ljetovanje u Hrvatskoj. Osim toga, niža razina životnog standarda u Hrvatskoj, uključujući niže plaće u usporedbi s prosjekom EU, također utječe na niže rashode domaćih turista u inozemstvu u odnosu na prihode od stranih turista.

Grafikon 2. Prihodi i rashodi od turizma u Hrvatskoj, 2000.-2022.

Izvor: Državni zavod za statistiku (2023), <https://dzs.gov.hr/>

(pristupljeno 16.03.2024)

U nastavku se nalazi tablica koja prikazuje utjecaj turizma na bruto domaći proizvod (BDP) Hrvatske od 2014. do 2023. godine. Brojke pokazuju doprinos turizma hrvatskoj ekonomiji u tim godinama.

Tablica 2. Utjecaj turizma na BDP, 2014.-2023.

Godina	Udio turizma u BDP-u	Stopa rasta BDP-a
2014	16,4%	-0,3%
2015	17,4%	2,5%
2016	18,2%	3,5%
2017	18,6%	3,4%
2018	19,2%	2,9%
2019	19,7%	3,5%
2020	8,9%	-9%
2021	15,8%	13,1%
2022	19,5%	6,3%
2023	19,6%	11,4%

Izvor: izrada autora prema DZS, (2021). Godišnji bruto domaći proizvod za razdoblje 1995.-2021., <https://podaci.dzs.hr/2021/hr/10002> (pristupljeno 16.03.2024)

Podaci ukazuju na važnost turizma kao ključnog sektora u gospodarstvu Hrvatske. Istodobno, možemo vidjeti i stopu rasta BDP-a koja se također povećala tijekom tih godina, što je djelomice rezultat i uspješnog turizma. 2020. godine došlo je do naglog pada rasta BDP-a i udjela turizma u BDP-u zbog utjecaja Covid-19 virusa. Međutim, važno je napomenuti da turizam također ima sezonsku prirodu, a promjene u globalnim tržištima i ekonomskim uvjetima također mogu utjecati na njegovu stabilnost i dugoročni rast. Razvoj turizma u Hrvatskoj potaknuo je i ulaganja u ugostiteljski sektor. Novi hoteli, odmarališta i apartmani za odmor nastali su kako bi se prilagodilo sve većem broju posjetitelja, stvarajući prilike za lokalne tvrtke, poduzetnike i investitore (Pavlič, 2014). Ova ulaganja imaju višestruki učinak na gospodarstvo jer potiču građevinu, nekretnine i druge srodne industrije.

Turizam se nametnuo kao ključni pokretač gospodarskog razvoja Republike Hrvatske. Njegov doprinos BDP-u, otvaranju radnih mjesta, regionalnom razvoju, ulaganjima u infrastrukturu i promicanju održivih

praksi bio je ključan u poticanju gospodarskog rasta i poboljšanju životnih uvjeta mnogih građana Hrvatske. Kako se Hrvatska nastavlja pozicionirati kao poželjna turistička destinacija, ključno je uravnotežiti gospodarsku korist s očuvanjem prirodnih i kulturnih dobara, osiguravajući održivi razvoj turizma za buduće generacije.

U narednom dijelu analize, razmotrit ćemo promjene u zaposlenosti i nezaposlenosti kako bi se bolje razumjelo kako turistički sektor utječe na tržište rada u Hrvatskoj. U nastavku je prikazana tablica zaposlenih u djelatnostima pružanja smještaja, pripreme i usluživanja hranom.

Tablica 3. Zaposleni u djelatnostima pružanja smještaja, pripreme i usluživanja hranom, 2003.-2021.

Godina	Djelatnost pružanja smještaja. Pripreme i usluživanja hranom (u 000)			Udjel u ukupno zaposlenim (u %)		
	Ukupno	U pravnim osobama	U obrtu i slobodnim profesijama	Ukupno	U pravnim osobama	U obrtu i slobodnim profesijama
2003.	78	39	39	5,9	3,8	16,1
2004.	81	41	40	6,0	3,6	15,9
2005.	80	40	40	5,9	3,7	15,5
2006.	82	41	41	5,9	3,6	15,6
2007.	86	45	41	6,0	3,4	15,6
2008.	89	48	40	6,0	3,9	15,3
2009.	86	46	40	5,8	3,8	15,6
2010.	82	45	37	6,0	4,0	15,6
2011.	81	45	36	6,1	4,1	16,3
2012.	82	47	35	6,1	4,1	16,4
2013.	84	50	35	6,3	4,4	16,5
2014.	85	52	33	6,4	4,6	16,6
2015.	90	58	32	6,9	5,2	16,7
2016.	93	61	32	7,0	5,2	16,6
2017.	92	61	31	6,8	5,3	16,2
2018.	103	73	30	7,2	6,0	15,7
2019.	115	85	29	7,4	6,4	15,3
2020.	99	73	26	6,4	5,5	13,7
2021.	103	75	27	6,5	5,5	14,1

Izvor: HTZ (2021) Turizam u brojkama 2021., Hrvatska turistička zajednica, Zagreb,

<https://www.htz.hr/hr-HR/informacije-o-trzistima/analize-s-podrucja-turizma/turizam-ubrojkama>

pristupljeno(16.03.2024)

Tablica 3 prikazuje radnu snagu koja obavlja aktivnosti u sektoru smještaja, pripreme hrane i usluživanja hrane. Prema podacima Hrvatske turističke zajednice, primjećuje se povećanje zaposlenosti u ovom

sektoru. U izvanrednoj 2019. godini, udio zaposlenih u ovim djelatnostima u ukupnom broju zaposlenih iznosio je značajnih 7,4%. No, iz iste tablice, vidljivo je da se broj zaposlenih nije znatno smanjio tijekom 2020. godine, iako se globalno gospodarstvo suočilo s izazovima. Očito je da je turistički sektor zadržao svoju radnu snagu, što može biti posljedica i različitih mjera potpore ili prilagodbe sektora novonastaloj situaciji. U 2021. godini, bilježimo ponovni rast zaposlenosti u ovim djelatnostima, što sugerira oporavak sektora nakon izazovne 2020. godine.

Turizam je postao važna gospodarska grana i u Sloveniji, što je razvidno iz udjela u BDP-u zemlje. Slovenija, sa svojom raznolikom prirodnom ljepotom, kulturnim blagom i povijesnim gradovima, privlači posjetitelje iz cijelog svijeta. U nastavku je prikazana tablica utjecaja turizma na BDP Slovenije od 2014. do 2023. godine, koji 2023. ima doprinos od 9,8%.

Tablica 4. Utjecaj turizma na BDP Slovenije, 2014.-2023.

Godina	BDP Slovenije (u milijardama eura)	Doprinos turizma BDP-u
2014	50	10,2%
2015	43	10,01%
2016	44	10,41%
2017	48	10,41%
2018	54	10,35%
2019	54	10,19%
2020	53	3,55%
2021	61	4,87%
2022	60	6,19%
2023	63	9,8%

Izvor: izrada autora prema podacima, Statista, (2023). Share of the GDP of the tourism sector in Slovenia from 2013 to 2028, (pristupljeno 16.03.2024)

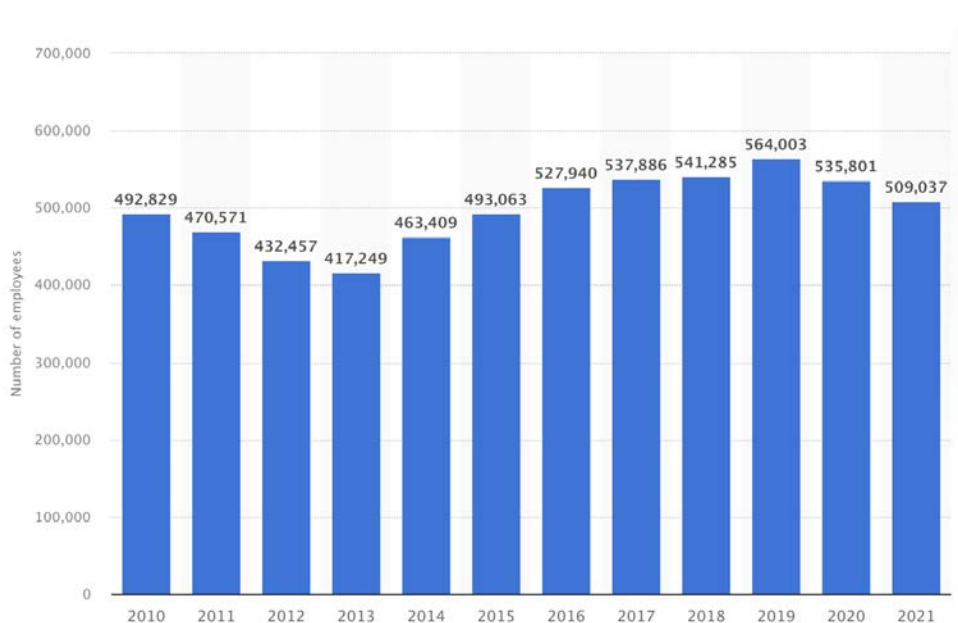
Turizam je i ključna industrija za ekonomiju Grčke. Grčki turizam izravno i neizravno stvara 20% BDP-a. Dakle, turizam je jedan od glavnih izvora nacionalnog prihoda. Unatoč poteškoćama s kojima se sektor susreo tijekom pandemije i rata u Ukrajini, sektor se posljednjih godina pokazao kao otporan i stup rasta i stabilnosti grčkog gospodarstva. Nakon prestanka restriktivnih mjera za borbu protiv COVID-19, zemlja je gotovo dosegla turističke prihode iz 2019. Međutim, sve veći tokovi putnika, uz visoke zahtjeve putnika, zahtijevaju učinkovit plan za daljnje razvoj sektora. Hitno je potrebna nadograđena i kvalitetna infrastruktura. Ali u isto vrijeme jednako je važna zaštita prirodnog krajolika, okoliša i tradicije regija. Nadalje, sve veći turistički tokovi zahtijevaju plan koji je usmjeren na pravednu raspodjelu tokova s geografskog i sezonskog aspekta (Kathimerini, 2023). Prema podacima Grčkog instituta za turizam (ITEP), turizam je u 2019. godini pružao i oko 23% svih radnih mjesta u zemlji. Turistički sektor također donosi znatan priljev stranih valuta u Grčku, pomažući smanjenju trgovinskog deficita. Također generira značajne porezne prihode državi, uključujući izravne poreze na dohodak te indirektno poreze na usluge i proizvode koje turisti koriste tijekom svog boravka. Rast prihoda od turizma u Grčkoj od studenog 2012. do lipnja 2023. prikazan je u narednom grafikonu, nakon čega slijedi i prikaz zaposlenih u turizmu u razdoblju od 2010. do 2021. godine.

Grafikon 3. Rast prihoda od turizma u Grčkoj, 2012.-2023.

Izvor: Ceic, (2023). Greece Tourism Revenue Growth, dostupno na: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/greece/tourism-revenue-growth> (pristupljeno 24.03.2024)

Grafikon 4. Broj zaposlenih u turističkoj industriji u Grčkoj, 2010.-2021.

Izvor: Statista, (2023). Number of persons employed in the tourism industries in Greece from 2010 to 2021, <https://www.statista.com/statistics/444871/employment-tourism-sector-greece/> (pristupljeno 24.03.2024)

3.3. Determinante razvoja turizma

Razumijevanje determinanti koje utječu na razvoj turizma ključno je za maksimiziranje koristi od ove važne gospodarske aktivnosti. Ove determinante mogu varirati od prirodnih ljepota i kulturnih resursa do infrastrukture i marketinških strategija. U nastavku su prikazani ključni faktori koji oblikuju turistički sektor, uključujući konkretne podatke, rezultate i činjenice (Moterski et al., 2012).

1. Prirodne ljepote

Prirodne ljepote, kao što su plaže, planine, nacionalni parkovi i ekološki očuvanih područja, često su glavne atrakcije za turiste. Na primjer, Nacionalni park Yellowstone u SAD-u, koji je prvi nacionalni park u svijetu, privlači milijune posjetitelja svake godine zbog svoje jedinstvene geotermalne aktivnosti i divlje prirode (National Park Service, 2023). Očuvanje ovih prirodnih resursa ključno je za dugoročnu privlačnost destinacije. Prekomjerno korištenje može dovesti do degradacije okoliša, što negativno utječe na turističku privlačnost (Moterski et al., 2012). Stoga, odgovoran turizam i održivo upravljanje prirodnim resursima igraju ključnu ulogu u očuvanju tih atrakcija.

2. Kulturni i povijesni resursi

Kulturni i povijesni resursi, uključujući muzeje, povijesne gradove i arheološka nalazišta, također igraju važnu ulogu u privlačenju turista. Na primjer, gradovi poput Rima ili Machu Picchua u Peruu privlače milijune turista zbog svoje bogate kulturne baštine. Prema podacima UNESCO-a, turizam u destinacijama s UNESCO-voim baštinom može povećati broj posjetitelja za 20-30% (UNESCO, 2021). Očuvanje i promocija kulturnih vrijednosti ključne su za održiv turistički razvoj. Osim toga, investicije u očuvanje kulturne baštine mogu donijeti dugoročne ekonomske koristi destinacijama.

3. Kvaliteta infrastrukture

Kvaliteta infrastrukture značajno utječe na turističku privlačnost destinacije. To uključuje pristup destinaciji, kvalitetu prometne mreže, smještajne kapacitete, restorane i druge turističke usluge. Prema izvještaju Svjetske turističke organizacije, destinacije koje ulažu u modernizaciju infrastrukture mogu vidjeti povećanje broja turista od 15% godišnje (UNWTO, 2020). Na primjer, grad Dubai u Ujedinjenim Arapskim Emiratima je značajno povećao broj turista kroz ulaganja u luksuzne hotele, moderne zračne luke i atrakcije poput Burj Khalife. U Hrvatskoj strana ulaganja odigrala su ključnu ulogu u razvoju infrastrukture u Hrvatskoj. Projekti poput izgradnje i modernizacije autocesta, luka i zračnih luka privukli su strane ulagače i poboljšali povezanost unutar zemlje i s ostatkom Europe. Ova infrastrukturna ulaganja poboljšala su učinkovitost prijevoza, podržala trgovinu i olakšala rast turizma. Razvoj moderne i učinkovite infrastrukture učinio je Hrvatsku atraktivnom destinacijom i za investitore i za turiste.

4. Promocija i marketing

Aktivna promocija i marketing ključni su za privlačenje turista. Destinacije koje uspješno komuniciraju svoje atrakcije kroz kampanje i strategije digitalnog marketinga često privlače veći broj posjetitelja. Na primjer, kampanja „VisitScotland“ koja promovira prirodne ljepote Škotske, uključujući visoke planine i povijesne dvorce, značajno je povećala turistički promet u toj regiji (VisitScotland, 2022). Digitalni alati, kao što su društveni mediji i online rezervacijski sustavi, omogućuju destinacijama da dosegnu globalnu publiku i povećaju svoju vidljivost.

5. Pristupnost destinacije

Pristupnost destinacije također igra ključnu ulogu u turističkom razvoju. Direktni letovi, jednostavni vizni režimi i druge olakšice za dolazak turista mogu povećati konkurentnost destinacije. Na primjer, liberalizacija viznog režima u zemljama članicama Schengena povećala je broj posjetitelja u Europi za 10%

u posljednjem desetljeću (European Travel Commission, 2021). Poboljšanje prometne povezanosti može značajno utjecati na turistički promet i ekonomski razvoj destinacije.

6. Kvaliteta usluge i gostoljubivost

Kvaliteta usluge i gostoljubivost osoblja igraju važnu ulogu u iskustvu turista. Destinacije koje nude izvrsnu uslugu često bilježe visoke ocjene i pozitivne recenzije, što može privući nove posjetitelje. Istraživanje pokazuje da pozitivne recenzije i visoka ocjena usluge mogu povećati broj turista za 25% (TripAdvisor, 2022). Osoblje koje je profesionalno i ljubazno često poboljšava ukupno iskustvo posjetitelja i može dovesti do ponovnih posjeta i preporuka.

7. Cijene i konkurentnost

Cijene smještaja, hrane, prijevoza i drugih usluga također utječu na odluku turista. Destinacije koje nude konkurentne cijene privlače veći broj posjetitelja. Na primjer, istraživanje pokazuje da destinacije s povoljnijim cijenama smještaja mogu privući do 20% više turista u odnosu na skuplje destinacije (Skyscanner, 2021). Ova strategija može pomoći destinacijama da postanu konkurentnije na globalnom tržištu turizma.

8. Suradnja između dionika

Suradnja između različitih dionika, uključujući vlasti, privatni sektor i lokalne zajednice, ključna je za razvoj turizma. Partnerstva mogu pomoći u boljem upravljanju turističkim resursima i promociji destinacije. Na primjer, u Sloveniji, suradnja između turističkih udruga i lokalnih vlasti rezultirala je uspješnim razvojem ruralnog turizma i povećanjem broja posjetitelja za 15% u posljednjih pet godina (Škrabić Perić et al., 2019). Uspješna partnerstva mogu poboljšati upravljanje destinacijama i osigurati održiv razvoj.

9. Sigurnost i politička stabilnost

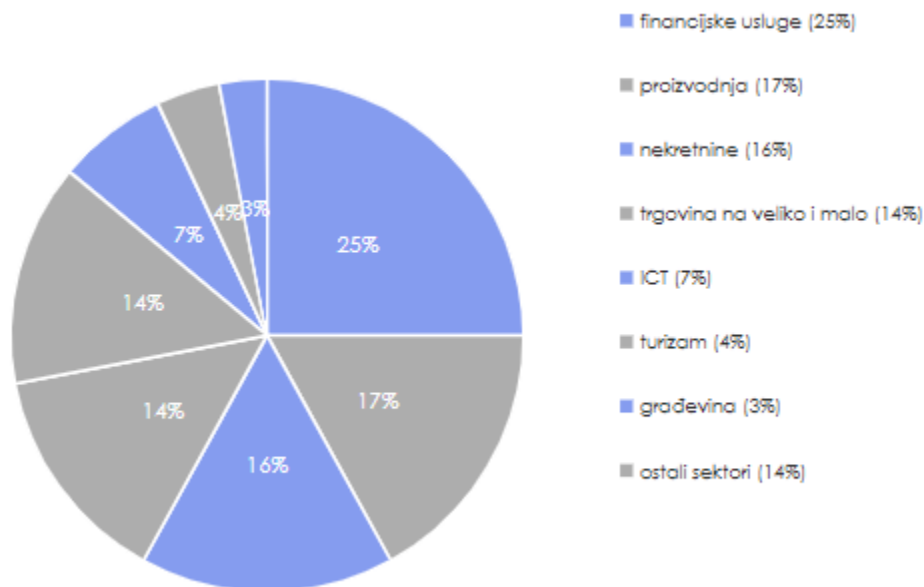
Sigurnost i politička stabilnost ključni su za privlačenje turista. Destinacije koje su poznate po sigurnosti privlače više posjetitelja, dok politička nestabilnost može negativno utjecati na turistički promet. Prema izvještaju Globalnog indeksa sigurnosti, zemlje s visokom razinom sigurnosti bilježe 20% više turističkih posjeta u odnosu na nesigurne destinacije (Global Peace Index, 2022).

10. Kontinuirana inovacija

Kontinuirana inovacija i razvoj novih turističkih proizvoda i aktivnosti mogu privući različite segmente tržišta. Na primjer, porast popularnosti eko-turizma i avanturističkih putovanja može privući specifične skupine turista i povećati njihov interes za destinaciju. Prema izvještaju iz 2021. godine, segment eko-turizma raste po stopi od 15% godišnje (Global Eco Tourism Council, 2021). Razvijanje novih i jedinstvenih turističkih iskustava može pomoći destinacijama da se izdvoje na tržištu i privuku širi spektar posjetitelja. Determinante rasta turizma su kompleksni i međusobno povezani faktori koji uključuju prirodne ljepote, kulturne resurse, kvalitetu infrastrukture, promociju i marketing, pristupnost, kvalitetu usluge, cijene, suradnju između dionika, sigurnost i inovaciju. Svaka destinacija treba pažljivo analizirati ove faktore kako bi optimizirala svoj turistički potencijal i osigurala održiv i dugoročan rast. Kroz sustavno upravljanje svim ovim aspektima, moguće je ostvariti uspješan turistički sektor koji doprinosi ekonomskom, društvenom i ekološkom razvoju.

Za razvoj domaćeg turizma važna su i inozemna izravna ulaganja prikazana na sljedećem grafikonu po djelatnostima.

Grafikon 5. Izravna inozemna ulaganja u Hrvatsku po djelatnostima, 1993.-2022.

Izvor: Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, (2023), <https://mingor.gov.hr/> (pristupljeno 15.03.2024)

Naime, inozemna izravna ulaganja u turizam u iznosu od 4% ukupnih inozemnih izravnih ulaganja omogućila su proširenje smještajnih kapaciteta, dovela do poboljšanja kvalitete usluga i sadržaja, čime se privukao veći broj posjetitelja i produžila turistička sezona (Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja, 2023).

3.4. Dutch disease

Nizozemska bolest je ekonomski fenomen koji se javlja kada zemlja doživi značajan porast prihoda od određenih prirodnih resursa, kao što su nafta, prirodni plin ili minerala (Brahmbhatt et al., 2010). Iako se može činiti kao pozitivan razvoj događaja, nizozemska bolest može imati složene i često štetne učinke na šire gospodarstvo. Ovaj pojam nastao je u kasnom 20. stoljeću kada se nizozemsko gospodarstvo suočilo s izazovima povezanim s otkrićima prirodnog plina, ali njegova su načela primjenjiva na razne zemlje bogate određenim resursima (Brahmbhatt et al., 2010).

Uzroci nizozemske bolesti su kao prvo procvat resursa. Primarni uzrok nizozemske bolesti je iznenadni priljev prihoda od izvoza vrijednog prirodnog resursa. To može dovesti do brze aprecijacije nacionalne valute, čineći druge sektore, posebice proizvodnju i poljoprivredu, manje konkurentnima na međunarodnim tržištima (Brahmbhatt et al., 2010). Također, ovisnost o resursima je vrlo bitna. Jako oslanjanje na jedan resurs, često se naziva "ovisnost o resursima", može dovesti do nedostatka diversifikacije u gospodarstvu. Kada cijena resursa padne ili kada se resurs iscrpi, gospodarstvo postaje vrlo ranjivo.

Posljedice nizozemske bolesti mogu biti ekonomska neravnoteža u gospodarstvu, budući da sektor resursa raste, dok drugi sektori stagniraju ili propadaju (Allsadek i Benhin, 2021). To može rezultirati povećanom nejednakošću dohotka i koncentracijom gospodarske aktivnosti u određenim regijama. Neke nacije mogu pasti u takozvano "prokletstvo resursa", gdje pretjerano oslanjanje na prihode od resursa koči razvoj u drugim sektorima i potiče korupciju i političku nestabilnost (Chen, 2021). Nizozemska bolest može učiniti gospodarstvo vrlo osjetljivim na boom-bust cikluse jer postaje pretjerano ovisno o cijenama resursa (Chen, 2021). Pad cijena roba može dovesti do ozbiljnog gospodarskog pada.

Do ublažavanja nizozemske bolesti može doći sterilizacijom prihoda od resursa. Neke zemlje steriliziraju prihode od resursa, što znači da stavljaju dio neočekivane dobiti u državni fond ili ulažu u imovinu u inozemstvu. To pomaže u upravljanju aprecijacijom valute i sprječava pregrijavanje domaćeg gospodarstva. Poticanje diverzifikacije u druge sektore može pomoći u smanjenju ovisnosti o izvozu resursa (Chen, 2021). Vlade mogu promicati rast proizvodnje, tehnologije i uslužnih djelatnosti. Vlade bi trebale slijediti razborite fiskalne politike kako bi izbjegle pretjerano stimuliranje gospodarstva tijekom

ekspanzije resursa (Chen, 2021). To uključuje spremanje dijela prihoda od resursa za buduću upotrebu. Središnje banke mogu provoditi politiku upravljanja deviznim tečajem kako bi ublažile aprecijaciju valute i podržale druge sektore. To može uključivati izravne intervencije na valutnim tržištima. Ulaganje u obrazovanje i razvoj radne snage može pomoći u stvaranju fleksibilnije i prilagodljivije radne snage, koja može napredovati u različitim industrijama.

Mediterranske zemlje, koje su u velikoj mjeri ovisne o turizmu, suočavaju se s izazovima sličnim Nizozemskoj bolesti. Na primjer, Španjolska i Grčka su doživjele brzi rast turizma koji je doprinio velikom povećanju prihoda, ali također izazvao inflacijske pritiske i povećanje troškova u drugim sektorima. U Španjolskoj, koja se oslanja na turizam kao važan izvor prihoda, povećani turizam može uzrokovati inflaciju koja utječe na cijene nekretnina i troškove života. U turistički popularnim područjima kao što su Balearska i Kanarska otočja, povećana potražnja za smještajem dovodi do rasta cijena stanovanja, što može otežati pristup lokalnom stanovništvu. Ovo dovodi do smanjenja konkurentnosti lokalnih sektora i povećava troškove života (Gonzales i Schmitt, 2017).

Grčka, s velikim brojem turističkih dolazaka, suočava se s problemima sličnim nizozemskoj bolesti. Na primjer, otoci poput Santorinija i Mikonosa doživljavaju visoke cijene nekretnina i povećane troškove života zbog turističke potražnje. Ovo može uzrokovati pritisak na lokalnu ekonomiju i smanjiti konkurentnost drugih sektora, uključujući poljoprivredu i industriju (Papageorgioui i Cantelmo, 2019).

Hrvatska je također iznimno ovisna o prihodima koje ostvaruje putem turizma u usporedbi s drugim mediteranskim konkurentima. Kada je gospodarstvo previše ovisno o turizmu, postoji visoki rizik od ekonomske nestabilnosti. Ako se dogodi bilo kakav poremećaj u turističkoj industriji, poput pandemije, prirodnih katastrofa ili promjena u putničkim preferencijama, to može imati ozbiljan utjecaj na gospodarstvo zemlje. Turizam bez obzira na ranjivost u specifičnim situacijama, ipak predstavlja djelatnost koja se lako oporavlja.

Nizozemska bolest predstavlja izazov s kojim se zemlje bogate resursima moraju nositi kako bi postigle održivi gospodarski rast i razvoj. Provedbom odgovornih politika, diverzifikacijom gospodarstva i strateškim upravljanjem prihodima od resursa, nacije mogu ublažiti štetne učinke nizozemske bolesti i stvoriti uravnoteženiji i otporniji ekonomski krajolik. Iskustvo Nizozemske i drugih zemalja koje ovise o resursima pruža vrijedne lekcije u tom pogledu. Hrvatska ima priliku transformirati svoj turistički sektor prema boljem konkurentskom položaju i prepoznatljivom identitetu kao destinacije koja nudi mnogo više od morskih i sunčanih destinacija te koja posjeduje sve potrebne resurse za zadovoljenje potreba turista tijekom cijele godine. Time bi se Hrvatska mogla osloboditi svoje trenutačne ovisnosti o sezonskom, obalnom turizmu. No, iako turizam igra značajnu ulogu u hrvatskom BDP-u, ovakva velika ovisnost o

jednom sektoru može predstavljati rizik. Globalni vanjski faktori, poput COVID-19 pandemije, jasno pokazuju ranjivost zemlje koja se prekomjerno oslanja na turizam. Dok je turizam od iznimne važnosti za Hrvatsku, čini se da se njegov puni potencijal još nije ostvario u skladu s trenutačnom situacijom. Stoga, razmatranje diversifikacije i razvoja drugih sektora, kao i promicanje cjelogodišnjeg turizma i raznolikih turističkih iskustava, može pomoći smanjiti rizike povezane s prekomjernom ovisnošću o turizmu te omogućiti ravnotežu i stabilniji gospodarski rast.

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE O POVEZANOSTI TURIZMA I KRETANJA U FINANCIJSKOM SEKTORU

4.1 Metodologija empirijskog istraživanja

U radu će se koristiti Grangerov test uzročnosti te linearna regresija s dummy varijablom. Grangerov test se koristi za utvrđivanje uzročnosti u vremenskim serijama. Pitanje uzročnosti je ključno jer se pokušava utvrditi međusobna veza financijskog i turističkog sektora. Grangerov test omogućuje da se identificira vremenska povezanost i razluči uzročnost od korelacije. Grangerovim testom se dokazuje hipoteza **H_{1,1}: Indikatori turističkog sektora značajno određuju kretanja u financijskom sektoru (valutni tečaj, kamatne stope i kreditni rast)**. Linearna regresija sa dummy varijablom se koristi jer su dummy varijable korisne za uključivanje kategoriziranih podataka u regresijske modele. Korisne su u ovom radu jer pomažu ako se želi analizirati utjecaj specifičnih događaja kao što je npr. kriza, dummy varijable omogućuju da se te kategorije uključe u model kao binarne varijable (1 ili 0). Linearnom regresija s dummy varijablom se koristi za dokazivanje hipoteze **H_{1,2}: Nestabilnost financijskog sektora i pojava financijskih kriza negativno utječe na turistički sektor (broj noćenja turista i prihoda od turizma)**.

Za izradu Grangerovog testa prethodno je potrebno izraditi vektorsku autoregresiju (VAR model). Kod izrade Grangerovog testa korištena su dva laga. VAR je statistički model koji koristi više vremenskih serija da bi analizirao međusobne dinamičke odnose između varijabli. U VAR modelu svaka varijabla zavisi ne samo od vlastitih prošlih vrijednosti, nego i od prošlih vrijednosti drugih varijabli u modelu. Ovo omogućava simultano modeliranje sustava međusobno povezanih varijabli. VAR model koristi se za predviđanje i testiranje dinamike odnosa (Hamilton, 1994). Grangerov test ispituje može li vremenska serija X_t poboljšati predviđanje vremenske serije Y_t . U osnovi, test se temelji na usporedbi dva modela regresije i to:

modela samo sa prošlim vrijednostima Y_t

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

i proširenog modela koji uključuje prošle vrijednosti X_t

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_i X_{t-i} + v_t \quad (3)$$

Ako prošle vrijednosti serije X_t značajno poboljšavaju predviđanja serije Y_t , tj. koeficijenti γ_i su statistički značajni, tada se može reći da serija X_t Granger uzrokuje seriju Y_t .

Grangerov test ispituje sljedeće hipoteze:

Nulta hipoteza H_0 : Vremenska serija X_t ne uzrokuje vremensku seriju Y_t (tj. svi koeficijenti $\gamma_i = 0$).

Alternativna hipoteza H_1 : Vremenska serija X_t uzrokuje vremensku seriju Y_t (barem jedan $\gamma_i \neq 0$).

Grangerov test se primjenjuje tako da se prvo provede regresija osnovnog modela bez X_t , zatim se provodi prošireni model s X_t da bi se na kraju izračunala statistika F- testa kako bi se testiralo je li uključivanje X_t značajno poboljšalo model.

Ako Grangerov test odbaci nultu hipotezu, zaključujemo da postoji uzročno – posljedična veza, odnosno da vremenska serija X_t Granger uzrokuje vremensku seriju Y_t . U tom slučaju, možemo reći da prošle vrijednosti serije X_t pružaju značajne informacije za predviđanje serije Y_t . S druge strane, ako Grangerov test prihvati nultu hipotezu, to znači da serija X_t ne uzrokuje seriju Y_t , odnosno prošle vrijednosti serije X_t ne pomažu u predviđanju serije Y_t .

Linearna regresija je statistički model koji se koristi za predviđanje vrijednosti zavisne varijable Y na osnovu jedne ili više nezavisnih varijabli X . Za analizu linearne regresije s dummy varijablom koristi se standardna metoda procjene linearne regresije, pri čemu se uključuju i kategorijske varijable koje su kodirane kao dummy varijable. Dummy varijabla poprima vrijednosti 0 ili 1 kako bi reprezentirala različite kategorije. (Bentzen i Engsted, 2001). U analizi utjecaja finansijskih kriza koristeći linearnu regresiju s dummy varijablom, model uključuje dummy varijablu koja označava godine u kojima je došlo do krize (1 za godine krize, 0 za godine u kojima nema krize).

4.2. Analiza podataka i rezultati istraživanja

U istraživanju će se koristiti ukupno pet varijabli. To su: broj noćenja, prihod od turizma, devizni tečaj, kamatna stopa te kreditni rast. Promatrano je ukupno deset država, od kojih je pet država sjeverne Europe, a pet država južne Europe. Pet država sjeverne Europe su: Finska, Norveška, Švedska, Njemačka i Nizozemska. Pet država južne Europe su: Hrvatska, Slovenija, Grčka, Italija i Turska. Period promatranja je od 2002. godine do 2021. godine. Korišteni su godišnji podaci. Podaci za broj noćenja i kreditni rast su skinuti sa stranice World Bank Open Data. Podaci za prihod od turizma su skinuti sa stranice Eurostata. Podaci za devizni tečaj i kamatne stope su skinuti sa stranice OECD-a. U prvom koraku istraživanja formirat će se tablice deskriptivne statistike korištenih varijabli koje se sastoje od aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimuma te maksimuma. Dobiveni podaci služe za bolje razumijevanje vremenske serije te će se u nastavku istraživanja koristiti prilikom provođenja Grangerovog testa s dva laga.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	1.90e+07	2229990	1.43e+07	2.31e+07
Prihododtu~a	20	4.567739	.9472493	1.80354	5.59635
Devizniteaj	20	101.0903	3.704796	92.12712	107.59
Kamata	20	1.868208	1.386208	.2158333	4.98
Kreditnirast	20	84.58627	13.6074	55.4192	101.0326

Slika 1. Deskriptivna statistika Finska

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 1.90, prosječno odstupanje od 2229990, minimalnu vrijednost 1,43 te maksimalnu vrijednost od 2,31. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 4,57, prosječno odstupanje od 0,95, minimalnu vrijednost 1,8 te maksimalnu vrijednost od 5,60. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 101,09, prosječno odstupanje od 3,70, minimalnu vrijednost 92,13 te maksimalnu vrijednost od 107,59. Kamata ima srednju vrijednost 1,87, prosječno odstupanje od 1,39, minimalnu vrijednost 0,22 te maksimalnu vrijednost 4,98. Kreditni rast ima srednju vrijednost 84,59, prosječno odstupanje od 13,61, minimalnu vrijednost 55,42 te maksimalnu vrijednost 101,03.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	8.33e+07	2.98e+07	3.85e+07	1.44e+08
Prihododtu~a	20	24.61183	5.482209	10.49278	33.36532
Devizniteaj	20	101.0104	3.436426	92.88983	107.9534
Kamata	20	1.578058	1.540521	-.31	4.8125
Kreditnirast	20	90.18919	22.56726	53.3416	119.2992

Slika 2. Deskriptivna statistika Grčka

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 8,33, prosječno odstupanje od 2,98, minimalnu vrijednost 3,85 te maksimalnu vrijednost od 1,44. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 24,61, prosječno odstupanje od 5,48, minimalnu vrijednost 10,49 te maksimalnu vrijednost od 33,37. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 101,01, prosječno odstupanje od 3,44, minimalnu vrijednost 92,89 te maksimalnu vrijednost od 107,95. Kamata ima srednju vrijednost 1,58, prosječno odstupanje od 1,54, minimalnu vrijednost 0,31 te maksimalnu vrijednost 4,81. Kreditni rast ima srednju vrijednost 90,19, prosječno odstupanje od 22,57, minimalnu vrijednost 53,34 te maksimalnu vrijednost 119,30.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	5.45e+07	2.08e+07	3.43e+07	9.12e+07
Prihododtu~a	20	39.89775	5.874614	23.45909	52.13203
Devizniteaj	20	8.861788	.5372448	7.878258	9.714805
Kamata	20	1.517292	.8500482	.1141667	3.203333
Kreditnirast	20	90.34473	11.9003	77.45453	111.4307

Slika 3. Deskriptivna statistika Hrvatska

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 5,45, prosječno odstupanje od 2,08, minimalnu vrijednost 3,43 te maksimalnu vrijednost od 9,12. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 39,90, prosječno odstupanje od 5,87, minimalnu vrijednost 23,46 te maksimalnu vrijednost od 52,13. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 8,86, prosječno odstupanje od 0,54, minimalnu vrijednost 7,88 te maksimalnu vrijednost od 9,71. Kamata ima srednju vrijednost 1,52, prosječno odstupanje od 0,85, minimalnu vrijednost 0,11 te maksimalnu vrijednost 3,20. Kreditni rast ima srednju vrijednost 90,34, prosječno odstupanje od 11,90, minimalnu vrijednost 77,45 te maksimalnu vrijednost 111,43.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	3.68e+08	4.99e+07	2.08e+08	4.37e+08
Prihododtu~a	20	8.019466	1.142079	3.653705	9.052032
Devizniteaj	20	100.8512	3.00415	93.2613	106.407
Kamata	20	4.543229	1.453696	2.025917	6.83731
Kreditnirast	20	80.93176	9.579295	62.06226	94.06032

Slika 4. Deskriptivna statistika Italija

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 3,68, prosječno odstupanje od 4,99, minimalnu vrijednost 2,08 te maksimalnu vrijednost od 4,37. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 8,02, prosječno odstupanje od 1,14, minimalnu vrijednost 3,65 te maksimalnu vrijednost od 9,05. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 100,85, prosječno odstupanje od 3,01, minimalnu vrijednost 93,26 te maksimalnu vrijednost od 106,41. Kamata ima srednju vrijednost 4,54, prosječno odstupanje od 1,45, minimalnu vrijednost 2,03 te maksimalnu vrijednost 6,84. Kreditni rast ima srednju vrijednost 80,93, prosječno odstupanje od 9,58, minimalnu vrijednost 62,06 te maksimalnu vrijednost 94,06.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	9.32e+07	1.32e+07	8.02e+07	1.23e+08
Prihododtu~a	20	3.586431	.8909309	1.533692	4.531138
Devizniteaj	20	100.4417	2.671711	93.36693	104.4891
Kamata	20	2.634225	1.230153	1.0375	4.897
Kreditnirast	20	111.0036	5.714938	96.14134	117.2328

Slika 5. Deskriptivna statistika Nizozemska

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 9,32, prosječno odstupanje od 1,32, minimalnu vrijednost 8,02e+07 te maksimalnu vrijednost od 1,23e+08. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 3,59, prosječno odstupanje od 0,89, minimalnu vrijednost 1,53 te maksimalnu vrijednost od 4,53. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 100,44, prosječno odstupanje od 2,67, minimalnu vrijednost 93,37 te maksimalnu vrijednost od 104,49. Kamata ima srednju vrijednost 2,63, prosječno odstupanje od 1,23, minimalnu vrijednost 1,04 te maksimalnu vrijednost 4,90. Kreditni rast ima srednju vrijednost 111,01, prosječno odstupanje od 5,71, minimalnu vrijednost 96,14 te maksimalnu vrijednost 117,23.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	2.83e+07	2632132	2.37e+07	3.30e+07
Prihododtu~a	20	3.57013	.8154038	1.856075	4.820883
Devizniteaj	20	10.37587	1.385335	8.549143	12.34442
Kamata	20	2.506913	1.779189	.4766667	6.9075
Kreditnirast	20	126.0161	18.13547	97.15467	163.536

Slika 6. Deskriptivna statistika Norveška

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 2,83, prosječno odstupanje od 0,26, minimalnu vrijednost 2,37 te maksimalnu vrijednost od 3,30. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 3,57, prosječno odstupanje od 0,82, minimalnu vrijednost 1,86 te maksimalnu vrijednost od 4,82. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 10,38, prosječno odstupanje od 1,39, minimalnu vrijednost 8,55 te maksimalnu vrijednost od 12,34. Kamata ima srednju vrijednost 2,51, prosječno odstupanje od 1,78, minimalnu vrijednost 0,48 te maksimalnu vrijednost 6,91. Kreditni rast ima srednju vrijednost 126,02, prosječno odstupanje od 18,14, minimalnu vrijednost 97,15 te maksimalnu vrijednost 163,54.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	3.43e+08	4.72e+07	2.61e+08	4.37e+08
Prihododtu~a	20	3.378574	.2417506	3.159273	3.941017
Devizniteaj	20	100.5916	2.902128	93.38316	105.1774
Kamata	20	2.141833	1.691598	.09	4.7825
Kreditnirast	20	90.34473	11.9003	77.45453	111.4307

Slika 7. Deskriptivna statistika Njemačka

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 3,43, prosječno odstupanje od 4,72, minimalnu vrijednost 2,61 te maksimalnu vrijednost od 4,37. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 3,38, prosječno odstupanje od 0,24, minimalnu vrijednost 3,16 te maksimalnu vrijednost od 3,94. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 100,59, prosječno odstupanje od 2,90, minimalnu vrijednost 93,38 te maksimalnu vrijednost od 105,18. Kamata ima srednju vrijednost 2,14, prosječno odstupanje od 1,69, minimalnu vrijednost 0,09 te maksimalnu vrijednost 4,78. Kreditni rast ima srednju vrijednost 90,34, prosječno odstupanje od 11,90, minimalnu vrijednost 77,45 te maksimalnu vrijednost 111,43.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	9485838	2213970	7027990	1.58e+07
Prihododtu~a	20	7.77304	1.635076	3.387869	9.730255
Devizniteaj	20	270.5459	21.53511	222.5	300.5509
Kamata	20	1.689225	2.066357	-.3723167	5.586667
Kreditnirast	20	90.34473	11.9003	77.45453	111.4307

Slika 8. Deskriptivna statistika Slovenija

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 0,95, prosječno odstupanje od 0,22, minimalnu vrijednost 0,70 te maksimalnu vrijednost od 9,73. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 7,77, prosječno odstupanje od 1,64, minimalnu vrijednost 3,39 te maksimalnu vrijednost od 9,73. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 270,55, prosječno odstupanje od 21,54, minimalnu vrijednost 222,5 te maksimalnu vrijednost od 300,55. Kamata ima srednju vrijednost 1,69, prosječno odstupanje od 2,07, minimalnu vrijednost -0,37 te maksimalnu vrijednost 5,59. Kreditni rast ima srednju vrijednost 90,34, prosječno odstupanje od 11,90, minimalnu vrijednost 77,45 te maksimalnu vrijednost 111,43.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	4.99e+07	6323061	3.98e+07	6.32e+07
Prihododtu~a	20	2.594582	2.151452	.2270373	5.308736
Devizniteaj	20	11.26469	.9407763	9.892647	12.85931
Kamata	20	1.6275	1.37118	-.5	4.5
Kreditnirast	20	119.1058	15.88263	89.80438	137.7534

Slika 9. Deskriptivna statistika Švedska

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 4,99, prosječno odstupanje od 0,63, minimalnu vrijednost 3,98 te maksimalnu vrijednost od 6,32. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 2,59, prosječno odstupanje od 2,15, minimalnu vrijednost 0,23 te maksimalnu vrijednost od 5,31. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 11,26, prosječno odstupanje od 0,94, minimalnu vrijednost 9,89 te maksimalnu vrijednost od 12,86. Kamata ima srednju vrijednost 1,63, prosječno odstupanje od 1,37, minimalnu vrijednost -0,5 te maksimalnu vrijednost 4,5. Kreditni rast ima srednju vrijednost 119,11, prosječno odstupanje od 15,88, minimalnu vrijednost 89,80 te maksimalnu vrijednost 137,75.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Noenja	20	4249667	2256652	1860685	8406451
Prihododtu~a	20	15.48236	2.407594	6.66486	18.09094
Devizniteaj	20	4.5046	4.009217	1.850155	18.1796
Kamata	20	13.12352	9.768579	1.63044	44
Kreditnirast	20	90.34473	11.9003	77.45453	111.4307

Slika 10. Deskriptivna statistika Turska

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Iz tablice se može zaključiti da noćenja imaju srednju vrijednost 0,43, prosječno odstupanje od 0,23, minimalnu vrijednost 0,19 te maksimalnu vrijednost od 0,84. Prihod od turizma ima srednju vrijednost 15,48, prosječno odstupanje od 2,41, minimalnu vrijednost 6,66 te maksimalnu vrijednost od 18,09. Devizni tečaj ima srednju vrijednost 4,50, prosječno odstupanje od 4,01, minimalnu vrijednost 1,85 te maksimalnu vrijednost od 18,18. Kamata ima srednju vrijednost 13,12, prosječno odstupanje od 9,77, minimalnu vrijednost 1,63 te maksimalnu vrijednost 44. Kreditni rast ima srednju vrijednost 90,34, prosječno odstupanje od 11,90, minimalnu vrijednost 77,45 te maksimalnu vrijednost 111,43.

Sljedeći korak je izrada Grangerovog testa. Rezultati su sumirani te prikazani u tablici niže.

Ukoliko rezultati Grangerovog testa pokažu da "noćenja Granger uzrokuju kamatne stope," to bi značilo da promjene u broju noćenja mogu pomoći u predviđanju budućih promjena u kamatnim stopama. Drugim riječima, noćenja sadrže informacije koje su korisne za predviđanje kako će se kamatne stope mijenjati u budućnosti. Ovo može biti neočekivan rezultat jer, u ekonomskoj teoriji, obično očekujemo da se kamatne stope promatraju kao faktor koji utječe na potrošačko ponašanje (uključujući potrošnju na putovanja i smještaj), a ne obrnuto. Međutim, u praksi, takva veza bi mogla ukazivati na to da povećanje broja noćenja odražava opće ekonomsko poboljšanje ili rast potrošnje, što bi moglo dovesti do toga da centralne banke ili druge financijske institucije reagiraju promjenom kamatnih stopa, na primjer, zbog rasta inflacije ili promjena u monetarnoj politici.

Također, treba imati na umu da Grangerova uzročnost ne znači uzročnost u strogo kauzalnom smislu. To samo ukazuje na to da postoji statistička povezanost u kojoj promjene u jednoj varijabli (noćenja) s vremenskim odmakom prethode promjenama u drugoj varijabli (kamatne stope) i mogu se koristiti za predviđanje tih promjena.

U tablici 5 se nalaze sumirani rezultati Grangerovog testa, a na slici 11 su prikazani rezultati dobiveni za Republiku Hrvatsku. Detaljni rezultati za sve ostale zemlje nalaze se u prilogu rada.

Tablica 5. Rezultati Grangerovog testa

Država	Utjecaj turizma na financije	Utjecaj financija na turizam
Hrvatska	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja uzrokuju devizni tečaj • Prihod od turizma uzrokuje devizni tečaj • Prihod od turizma uzrokuje kamatne stope 	<ul style="list-style-type: none"> • Devizni tečaj uzrokuje noćenja • Kreditni rast uzrokuje noćenja
Italija	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja uzrokuju devizni tečaj • Noćenja uzrokuju kamatne stope • Prihod od turizma uzrokuje kamatne stope 	<ul style="list-style-type: none"> • Kreditni rast uzrokuje noćenja • Devizni tečaj uzrokuje prihod od turizma • Kreditni rast uzrokuje prihod od turizma
Slovenija	<ul style="list-style-type: none"> • Prihod od turizma uzrokuje devizni tečaj • Prihod od turizma uzrokuje kamatne stope • Noćenja uzrokuju kreditni rast • Prihod od turizma uzrokuje kreditni rast 	<ul style="list-style-type: none"> • Kamatne stope uzrokuju prihod od turizma • Kreditni rast uzrokuje prihod od turizma
Turska	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja uzrokuju devizni tečaj • Prihod od turizma uzrokuje devizni tečaj • Noćenja uzrokuju kamatne stope • Noćenja uzrokuju kreditni rast • Prihod od turizma uzrokuje kreditni rast 	<ul style="list-style-type: none"> • Devizni tečaj uzrokuje noćenja • Kamatne stope uzrokuju noćenja • Kreditni rast uzrokuje noćenja
Grčka	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja uzrokuju devizni tečaj • Prihod od turizma uzrokuje devizni tečaj 	<ul style="list-style-type: none"> • Devizni tečaj uzrokuje noćenja • Kreditni rast uzrokuje noćenja • Devizni tečaj uzrokuje prihod od turizma • Kreditni rast uzrokuje prihod od turizma
Finska	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja uzrokuju devizni tečaj 	<ul style="list-style-type: none"> • Kreditni rast uzrokuje noćenja

	<ul style="list-style-type: none"> • Prihod od turizma uzrokuje devizni tečaj • Prihod od turizma uzrokuje kamatne stope 	<ul style="list-style-type: none"> • Kreditni rast uzrokuje prihod od turizma
Švedska	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja uzrokuju devizni tečaj • Noćenja uzrokuju kreditni rast • Prihod od turizma uzrokuje kreditni rast 	<ul style="list-style-type: none"> • Kamatne stope uzrokuju noćenja • Kreditni rast uzrokuje prihod od turizma
Norveška	<ul style="list-style-type: none"> • Prihod od turizma uzrokuje devizni tečaj • Prihod od turizma uzrokuje kamatne stope 	<ul style="list-style-type: none"> • Devizni tečaj uzrokuje prihod od turizma • Kamatne stope uzrokuju prihod od turizma
Nizozemska	<ul style="list-style-type: none"> • Noćenja uzrokuju kamatne stope • Prihod od turizma uzrokuje kamatne stope • Noćenja uzrokuju kreditni rast • Prihod od turizma uzrokuje kreditni rast 	<ul style="list-style-type: none"> • Devizni tečaj uzrokuje noćenja • Kreditni rast uzrokuje noćenja
Njemačka	<ul style="list-style-type: none"> • Prihod od turizma uzrokuje devizni tečaj • Noćenja uzrokuju kamatne stope • Noćenja uzrokuju kreditni rast • Prihod od turizma uzrokuje kreditni rast 	<ul style="list-style-type: none"> • Kreditni rast uzrokuje prihod od turizma

Izvor: izrada autora prema podacima Eurostat (2024), World Bank Open Data (2024) i OECD (2024).

Analiza dobivenih rezultata temeljenih na primjeni Grangerove kauzalnosti za zemlje Hrvatsku, Italiju, Sloveniju, Tursku, Grčku, Finsku, Švedsku, Norvešku, Nizozemsku i Njemačku za period od 2002. do 2021. godine otkriva nekoliko ključnih trendova i uzročno-posljedičnih veza između turističkih noćenja, prihoda od turizma, kamatnih stopa, deviznog tečaja i kreditnog rasta. Rezultati pokazuju da turizam ima različite utjecaje na ekonomske pokazatelje u različitim zemljama. U nekim zemljama, poput Hrvatske, Grčke, Turske i Finske, indikatori turističkog sektora (broj noćenja i prihod od turizma) značajno utječu na kamatne stope i devizni tečaj. Indikatori turističkog sektora u Italiji i Nizozemskoj uzrokuju kamatne stope, što ukazuje na mogućnost predviđanja budućih kretanja kamatnih stopa analizom podataka broja noćenja

i prihoda od turizma. Grangerov test je pokazao da, noćenja i prihod od turizma uzrokuju kreditni rast u Sloveniji, Turskoj, Švedskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj. Grangerov test je pokazao da u Hrvatskoj, Turskoj, Grčkoj i Nizozemskoj promjene u financijskom sektoru (devizni tečaj i kreditni rast) uzrokuju promjene u broju noćenja. Nadalje, u Italiji i Grčkoj iz rezultata je vidljivo da, indikatori financijskog sektora (devizni tečaj i kreditni rast) uzrokuju promjene u prihodima od turizma. Kamatne stope kao indikator financijskog sektora uzrokuju promjene u prihodu od turizma u Sloveniji i Norveškoj. Ovi rezultati mogu biti korisni za kreiranje ekonomske i monetarne politike te strategija razvoja turizma u ovim zemljama.

Razlike među zemljama jugoistočne Europe (Hrvatska, Slovenija, Turska, Grčka, Italija) i sjeverne Europe (Finska, Švedska, Norveška, Njemačka, Nizozemska) u utjecaju turizma na kamatne stope i devizni tečaj rezultat su kombinacije ekonomskih, monetarnih, fiskalnih i strukturnih faktora. Zemlje jugoistočne Europe, poput Hrvatske, Turske i Grčke, imaju visok udio turizma u svom BDP-u, što znači da promjene u turističkoj aktivnosti mogu imati značajniji utjecaj na ukupnu ekonomiju, uključujući kamatne stope i devizni tečaj. Nasuprot tome, zemlje sjeverne Europe, kao što su Finska, Švedska, Norveška i Njemačka, imaju diversificiranije ekonomije s manjim udjelom turizma, smanjujući relativni utjecaj turizma na ključne ekonomske pokazatelje. Razlike u monetarnoj politici također igraju ulogu; zemlje jugoistočne Europe često imaju fleksibilniju monetarnu politiku koja može biti osjetljivija na promjene u turizmu, dok su zemlje sjeverne Europe, posebno one u eurozoni, pod utjecajem zajedničke valute i politike Europske središnje banke. Nadalje, sezonalnost turizma, struktura tržišta rada, fiskalna politika te ulaganja u infrastrukturu dodatno oblikuju različite utjecaje turizma na financijski sektor u ovim regijama. Jugoistočna Europa pokazuje veći utjecaj turizma na kamatne stope i devizni tečaj zbog veće ovisnosti o turizmu i fleksibilnije monetarne politike, dok stabilnije ekonomske strukture sjeverne Europe smanjuju relativni utjecaj turizma. Ovi rezultati naglašavaju kako regionalne specifičnosti i ekonomska struktura mogu značajno utjecati na povezanost turizma i kretanja u financijskom sektoru.

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	1.4798	2	0.477
Noenja	Devizniteaj	11.348	2	0.003
Noenja	Kamata	.28304	2	0.868
Noenja	Kreditnirast	7.2996	2	0.026
Noenja	ALL	27.745	8	0.001
Prihododturizma	Noenja	.84614	2	0.655
Prihododturizma	Devizniteaj	5.5238	2	0.063
Prihododturizma	Kamata	1.5415	2	0.463
Prihododturizma	Kreditnirast	.55246	2	0.759
Prihododturizma	ALL	17.687	8	0.024
Devizniteaj	Noenja	17.811	2	0.000
Devizniteaj	Prihododturizma	16.26	2	0.000
Devizniteaj	Kamata	.3037	2	0.859
Devizniteaj	Kreditnirast	16.696	2	0.000
Devizniteaj	ALL	34.099	8	0.000
Kamata	Noenja	4.4949	2	0.106
Kamata	Prihododturizma	9.3434	2	0.009
Kamata	Devizniteaj	2.7249	2	0.256
Kamata	Kreditnirast	11.984	2	0.002
Kamata	ALL	38.049	8	0.000
Kreditnirast	Noenja	2.1554	2	0.340
Kreditnirast	Prihododturizma	2.8239	2	0.244
Kreditnirast	Devizniteaj	1.1135	2	0.573
Kreditnirast	Kamata	7.6788	2	0.022
Kreditnirast	ALL	18.578	8	0.017

Slika 11. Grangerov test Hrvatska

Izvor: Izrada autora u programu STATA prema podacima Eurostat (2024), World Bank Open Data (2024) i OECD (2024).

Sa slike 11 možemo iščitati da varijable vezane uz turizam (noćenja i prihod od turizma) igraju ključnu ulogu u predviđanju promjena u deviznom tečaju i kamatnim stopama. Granger test dokazuje da noćenja i prihod od turizma u RH Granger uzrokuju devizni tečaj, a da prihod od turizma Granger uzrokuje kamatne stope. Sto bi značilo da se u RH, uz pomoć trendova u kretanju broja noćenja i prihoda od turizma mogu predvidjeti buduća kretanja deviznog tečaja. Isto tako, da se prateći podatke prihoda od turizma mogu predvidjeti buduća kretanja kamatnih stopa.

Sljedeći korak je izrada linearne regresije uz pomoć dummy varijable koja označava krizu. Krizne godine su označene sa brojem 1 dok su ostale godine označene sa brojem 0. Godine koje se smatraju kriznima su: 2008. godina, 2009. godina te 2020. godina. Recesijom se smatra pojava kad je rast realnog BDP-a neke države dva uzastopna kvartala negativan. Ove tri godine se globalno smatraju recesijskim godinama te su zadovoljile gore navedeni uvjet.

Sumirani rezultati linearne regresije sa Dummy varijablom su prikazani u tablici 7, dok su detaljni izvodi iz programa STATA prikazani na slikama, koje se nalaze u prilogu ovog rada. Na slikama 12 i 13 su prikazani

detaljni rezultati linearne regresije s Dummy varijablom za Finsku. Provodeći linearnu regresiju sa dummy varijablom pokušalo se dokazati pomoćnu hipotezu $H_{1,2}$ koja glasi: **Nestabilnost financijskog sektora i pojava financijskih kriza negativno utječe na turistički sektor (broj noćenja turista i prihoda od turizma)**. Ovdje se analizirao utjecaj krize na broj noćenja i prihod od turizma. Gdje piše da ne postoji statistička značajnost znači da utjecaj krize na broj noćenja i prihod od turizma nije statistički značajan.

Tablica 6. Dummy varijabla za krizu

Država	Rezultati
Hrvatska	Ne postoji statistička značajnost
Italija	Ne postoji statistička značajnost
Slovenija	Ne postoji statistička značajnost
Turska	Ne postoji statistička značajnost
Grčka	Ne postoji statistička značajnost
Finska	Kriza negativno utječe na prihod od turizma
Švedska	Ne postoji statistička značajnost
Norveška	Kriza negativno utječe na prihod od turizma
Nizozemska	Ne postoji statistička značajnost
Njemačka	Ne postoji statistička značajnost

Izvor: izrada autora prema podacima Eurostat (2024), World Bank Open Data (2024) i OECD (2024).

Druga hipoteza sugerira da nestabilnost financijskog sektora i financijske krize imaju negativan utjecaj na turistički sektor. Kako bi se ova hipoteza testirala, korištena je regresijska analiza s dummy varijablom koja označava periode financijske krize, omogućavajući analizu njenog utjecaja na turističke pokazatelje, poput prihoda od turizma. Rezultati pokazuju da u većini analiziranih zemalja, uključujući Hrvatsku, Italiju, Sloveniju, Tursku, Grčku, Švedsku, Nizozemsku i Njemačku, nema statistički značajnog utjecaja financijskih kriza na turistički sektor. To sugerira da u ovim zemljama turistički sektor nije značajno pogođen

nestabilnošću financijskog sektora. Međutim, u Finskoj i Norveškoj rezultati pokazuju da financijske krize negativno utječu na prihod od turizma. Ova razlika može biti rezultat specifičnih ekonomskih uvjeta, strukture turističkog sektora i mjera koje su poduzete tijekom kriznih perioda u tim zemljama. Rezultati linearne regresije za prihod od turizma u Finskoj pokazuju da financijska kriza ima značajan negativan utjecaj na prihod od turizma. Koeficijent za dummy varijablu „Kriza“ iznosi -1.44, što sugerira da tijekom financijske krize prihod od turizma opada za 1.44 jedinica. Ovaj rezultat je statistički značajan sa p-vrijednošću od 0.011, što je manje od 0.05. Rezultati linearne regresije za prihod od turizma u Norveškoj pokazuju da financijska kriza ima značajan negativan utjecaj na prihod od turizma. Koeficijent za dummy varijablu „Kriza“ iznosi -1.15, što sugerira da tijekom financijske krize prihod od turizma opada za 1.44 jedinica. Rezultat je statistički značajan s p-vrijednošći od 0.019, što je manje od 0.05.

Source	SS	df	MS			
Model	8.4107e+12	1	8.4107e+12	Number of obs =	20	
Residual	8.6074e+13	18	4.7819e+12	F(1, 18) =	1.76	
Total	9.4484e+13	19	4.9729e+12	Prob > F =	0.2013	
				R-squared =	0.0890	
				Adj R-squared =	0.0384	
				Root MSE =	2.2e+06	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-1816123	1369394	-1.33	0.201	-4693114	1060867
_cons	1.93e+07	530364.1	36.33	0.000	1.82e+07	2.04e+07

Slika 12. Dummy varijabla Finska financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	5.27099359	1	5.27099359	Number of obs =	20	
Residual	11.7773492	18	.654297178	F(1, 18) =	8.06	
Total	17.0483428	19	.8972812	Prob > F =	0.0109	
				R-squared =	0.3092	
				Adj R-squared =	0.2708	
				Root MSE =	.80889	

Prihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-1.437726	.5065443	-2.84	0.011	-2.501936	-.373516
_cons	4.783397	.1961838	24.38	0.000	4.371231	5.195564

Slika 13. Dummy varijabla Finska financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

4.3. Osvrt na istraživačke hipoteze

Zaključak analize Grangerovog testa uzročnosti i regresijske analize s dummy varijablom otkriva ključne upute za razumijevanje odnosa između turizma i financijskih pokazatelja u različitim zemljama.

Hipoteza $H_{1,1}$: **Indikatori turističkog sektora značajno određuju kretanja u financijskom sektoru (valutni tečaj, kamatne stope i kreditni rast)** se prihvaća. U svim zemljama koje su bile predmet istraživanja rada može se vidjeti jači ili slabiji utjecaj indikatora turističkog sektora na buduća kretanja u financijskom sektoru.

Grangerov test uzročnosti je pokazao da u Hrvatskoj, Finskoj, Turskoj i Grčkoj indikatori turističkog sektora imaju značajan utjecaj na devizni tečaj. To znači da promjene u broju noćenja i prihoda od turizma mogu pomoći u predviđanju budućih promjena u deviznim tečajevima. Provođenje Grangerovog testa je pokazalo da u Italiji i Nizozemskoj prihod od turizma i broj noćenja turista uzrokuju kamatne stope. Ova veza može biti iznenađujuća, s obzirom na to da se obično očekuje da kamatne stope utječu na potrošačko ponašanje, uključujući turizam. Međutim, u praksi, povećanje broja noćenja može odražavati opće ekonomsko poboljšanje, što može potaknuti reakcije u monetarnoj politici kao što su npr. promjene u kamatnim stopama. Važno je napomenuti da Grangerova uzročnost ne implicira strogu kauzalnost, već samo statističku povezanost gdje promjene u jednoj varijabli prethode promjenama u drugoj i mogu se koristiti za predviđanje tih promjena. Grangerov test je potvrdio hipotezu $H_{1,1}$ jer je pokazao da u Sloveniji,

Turskoj, Švedskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj indikatori turističkog sektora uzrokuju kreditni rast u navedenim zemljama.

Hipoteza: $H_{1,2}$: ***Nestabilnost financijskog sektora i pojava financijskih kriza negativno utječe na turistički sektor (broj noćenja turista i prihoda od turizma)*** se prihvaća za Finsku i Norvešku, a odbija za Hrvatsku, Italiju, Sloveniju, Njemačku, Nizozemsku, Švedsku, Tursku i Grčku. Analiza utjecaja financijskih kriza pomoću dummy varijable pokazuje da u većini analiziranih zemalja, uključujući Hrvatsku, Italiju, Sloveniju, Tursku, Grčku, Švedsku, Nizozemsku i Njemačku, financijske krize nisu imale statistički značajan utjecaj na turistički sektor. Ovi nalazi sugeriraju da turistički sektor u ovim zemljama nije bio značajno pogođen financijskim krizama, što može biti posljedica specifičnih mjera koje su poduzete ili strukturnih karakteristika tih ekonomija. S druge strane, rezultati za Finsku i Norvešku pokazuju da financijske krize negativno utječu na prihod od turizma. U Finskoj, primjerice, koeficijent za dummy varijablu "Krizna" je -1.44, što ukazuje na značajan pad prihoda od turizma tijekom kriznih godina. U Norveškoj je taj isti koeficijent iznosio -1.15.

Rezultati analize temelje se na glavnoj hipotezi: H_1 - ***Postoji uzajamna pozitivna povezanost između turizma i kretanja u financijskom sektoru*** te na dvije pomoćne hipoteze: $H_{1,1}$ - ***Indikatori turističkog sektora značajno određuju kretanja u financijskom sektoru***; i $H_{1,2}$ - ***Nestabilnost financijskog sektora i financijske krize negativno utječu na turistički sektor***. Na temelju ovih rezultata, može se zaključiti da turistički sektor ima značajan utjecaj na ekonomske pokazatelje kao što su kamatne stope, devizni tečaj i kreditni rast u svim zemljama koje su uzete kao uzorak, dok utjecaj financijskih kriza na turistički sektor pokazuje varijacije ovisno o specifičnim ekonomskim uvjetima i strukturnim karakteristikama svake zemlje. Razlike između jugoistočne i sjeverne Europe ukazuju na to da regionalne specifičnosti i ekonomske strukture igraju važnu ulogu u oblikovanju odnosa između turizma i financijskih pokazatelja. Ovi nalazi mogu biti korisni za kreiranje ekonomske i monetarne politike, kao i za razvoj strategija u sektoru turizma u analiziranim zemljama.

Dosadašnja istraživanja koja su se bavila ovom temom su: Škrabić Perić et al. (2021), Katircioglu et al. (2018) i Menegaki i Tiwari (2021). Glavna hipoteza H_1 potvrđuje prethodno utvrđeno teoretsko znanje: postoji uzajamna povezanost turizma i kretanja u financijskom sektoru, provođenjem Grangerovog testa se sa statističkom značajnosti utvrdilo da indikatori turističkog sektora značajno određuju kretanja u financijskom sektoru. Međutim, pojedini radovi, kao što je onaj od Tuncaya i Özcan (2020), koji razmatra učinke nizozemske bolesti na turistički sektor, mogu indirektno sugerirati drugačiji stav, naglašavajući negativne posljedice za turizam u kontekstu prevelikog oslanjanja na jedan sektor, poput energetskog.

5. ZAKLJUČAK

Ovaj rad istražuje povezanost između turizma i kretanja u financijskom sektoru, s naglaskom na analizu Grangerove uzročnosti i utjecaja financijskih kriza na turistički sektor u deset europskih zemalja. Analizirani su podaci za razdoblje od 2002. do 2021. godine, a fokus je bio na odnosu između broja noćenja turista, prihoda od turizma, kamatnih stopa, deviznog tečaja i kreditnog rasta. U sklopu analize korištene su metode Grangerovog testa i linearna regresija sa dummy varijablom za označavanje kriznih godina.

Grangerova analiza otkriva značajne rezultate koji ukazuju na složene odnose između turizma i financijskog sektora. U zemljama poput Hrvatske, Grčke, Turske i Finske, indikatori turističkog sektora pokazuju značajan utjecaj na kamatne stope i devizne tečajeve. Ovi nalazi sugeriraju da promjene u broju noćenja mogu predviđati buduće promjene u kamatnim stopama i deviznim tečajevima. Ova veza može biti posljedica toga što povećanje broja noćenja odražava opće ekonomsko poboljšanje, što može potaknuti promjene u monetarnoj politici ili reakcije u financijskom sektoru. Na primjer, u vrijeme povećane turističke aktivnosti, ekonomski rast može dovesti do promjena u kamatnim stopama ili deviznim tečajevima kako bi se kontrolirala inflacija ili stabilizirala ekonomija.

S druge strane, u zemljama poput Italije i Nizozemske, dokazano je da indikatori turističkog sektora uzrokuju kamatne stope, odnosno da se uz pomoć praćenja podataka u turističkom sektoru mogu predviđati buduća kretanja kamatnih stopa. Grangerov test je pokazao da, broj noćenja i prihod od turizma uzrokuju kreditni rast u Sloveniji, Turskoj, Švedskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj. Grangerov test je pokazao da u Hrvatskoj, Turskoj, Grčkoj i Nizozemskoj promjene u financijskom sektoru (devizni tečaj i kreditni rast) uzrokuju promjene u broju noćenja. Nadalje, u Italiji i Grčkoj iz rezultata je vidljivo da, indikatori financijskog sektora (devizni tečaj i kreditni rast) uzrokuju promjene u prihodima od turizma. Kamatne stope kao indikator financijskog sektora uzrokuju promjene u prihodu od turizma u Sloveniji i Norveškoj. Ovi rezultati mogu biti korisni za kreiranje ekonomske i monetarne politike te strategija razvoja turizma u ovim zemljama.

Regresijska analiza s dummy varijablom koja označava krizne godine pokazuje da u većini analiziranih zemalja (Hrvatska, Italija, Slovenija, Turska, Grčka, Švedska, Nizozemska i Njemačka) financijske krize nemaju statistički značajan utjecaj na turistički sektor. Ovo sugerira da turistički sektor u tim zemljama nije bio značajno pogođen financijskim krizama, što može biti rezultat specifičnih mjera koje su poduzete ili različitih strukturalnih karakteristika ekonomija. Međutim, u Finskoj i Norveškoj, rezultati pokazuju značajan negativan utjecaj financijskih kriza na prihod od turizma. U Finskoj, koeficijent dummy varijable „Krizna“ ukazuje na pad prihoda od turizma za 1.44 jedinica tijekom kriznih godina, uz razinu signifikantnosti

manju od 0.05, što je ujedno i statistički značajno. U Norveškoj, koeficijent dummy varijable „Križa“ iznosi -1.15 što također ukazuje na pad prihoda turizma uz zadovoljavajuću razinu signifikantnosti. Ovaj nalaz može biti rezultat specifičnih uvjeta na tržištu turizma ili reakcije tih zemalja na globalne financijske krize. Zaključno, analiza povezanosti između turizma i kretanja u financijskom sektoru otkriva značajne regionalne razlike. U jugoistočnoj Europi, gdje turizam čini veći udio u BDP-u, turističke aktivnosti imaju značajan utjecaj na kamatne stope, devizne tečajevе i kreditni rast. Nasuprot tome, u sjevernoj Europi, s diversificiranijim ekonomijama i manjim udjelom turizma, utjecaj indikatora turizma na financijski sektor je manji. Razlike u rezultatima također odražavaju različite strukturalne i ekonomske uvjete u analiziranim zemljama. Rezultati sugeriraju da turistički sektor može značajno utjecati na ključne ekonomske pokazatelje, a financijske krize imaju varijabilan utjecaj ovisno o specifičnim uvjetima i reakcijama zemalja. Ovi nalazi su važni za oblikovanje ekonomske i monetarne politike te za razvoj strategija u sektoru turizma u različitim zemljama.

LITERATURA

1. Ahmad E., Malik A., (2009). Financial sector development and economic growth: an empirical analysis of developing countries. Preuzeto 01.06.2024 s <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/68680431/299-libre.pdf>
2. Allsadek M, Benhin J. (2021) Oil boom, exchange rate and sectoral output: An empirical analysis of Dutch disease in oil-rich countries. *Journal Resources Policy*, Vol.74, str. 45-78
3. Antonakakis N., Nikolaos N., Katrakilidis J., (2010). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis. Preuzeto 03.06.2024 <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.5367/0000000041895094>
4. Ashworth G., Page S., (2011). Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. Preuzeto 01.06.2024 s <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517710000233>
5. Başarir, C., & Çakir, Y. N. (2015). Causal interactions between CO2 emissions, financial development, energy and tourism. *Asian Economic and Financial Review*, Vol. 5(11), str. 1227–1238.
6. Berlin.embassy.si, (2023). Gospodarstvo Republike Slovenije. Preuzeto 02.03.2024 <http://www.berlin.embassy.si/index.php?id=235&L=0>
7. Bentzen, J., & Engsted, T. (2001). A revival of the autoregressive distributed lag model in estimating energy demand relationships. *Energy*, 26(1), 45–55. Preuzeto 15.09.2024
8. Brahmabhatt M., Canuto O., Vostroknutova E., (2010). Dealing with Dutch Disease. Preuzeto 02.03.2024 s <https://documents1.worldbank.org/curated/en/794871468161957086/pdf/548670BRI0EP160Box349431B01PUBLIC1.pdf>
9. CEIC, (2023). Greece Tourism Revenue Growth. Preuzeto 02.03.2024 s <https://www.ceicdata.com/en/indicator/greece/tourism-revenue-growth>
10. Chen J., (2021). What Is The Dutch Disease? Origin of Term and Examples. Preuzeto 11.03.2024 s <https://www.investopedia.com/terms/d/dutchdisease.asp>
11. Ćorić B., (2010). The financial accelerator effect: concept and challenges. Preuzeto 02.03.2024 s <https://hrcak.srce.hr/file/106537>
12. Delić A., Dumančić L., (2016). Utjecaj razvijenosti financijskog sustava na gospodarski rast zemalja srednje i istočne Europe, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/259611> , 01.11.2023

13. Državni zavod za statistiku. Preuzeto 16.03.2024 s <https://dzs.gov.hr/>
14. Dwyer L., Forsyth P., (2010). Tourism Economics and Policy. Preuzeto 02.03.2024 s <https://books.google.hr/books?id=0wVb8IzrfdMC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
15. Ender, D. Gamze Ozturk, D. (2021), The impact of economic uncertainty and geopolitical risks on bank credit, The North American Journal of Economics and Finance, 57, 101444.
16. European Travel Commission. (2021). Visa Policy and Its Impact on Tourism in Europe. European Travel Commission. Preuzeto 20.03.2024 s <https://www.etc-corporate.org>
17. Eurostat. Preuzeto 16.03.2024 s https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2023-05/HR_SWD_2023_611_en.pdf
18. Forroni C., Gelain P., Marcellino M., (2022). The financial accelerator mechanism: does frequency matter. Preuzeto 02.03.2024 s <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2637~e8ac25af28.en.pdf>
19. Hrvatska turistička zajednica. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.htz.hr/hr-HR/informacije-o-trzistima/analize-s-podrucja-turizma/turizam-ubrojka>
20. Global Eco Tourism Council. (2021). Eco-Tourism Growth and Market Trends. Global Eco Tourism Council Annual Report. Preuzeto 10.04.2024 s <https://www.globalecotourism.org>
21. Global Peace Index. (2022). Tourism and Security: Analyzing the Link Between Safety and Tourism Flows. Institute for Economics and Peace. Preuzeto 03.04.2024 s <https://www.visionofhumanity.org>
22. Gonzales B., Schmitt N., (2017). Self-Paced Formative Assessment: Concept and Applications in Learning ESL Vocabulary. Preuzeto 03.04.2024 s <https://www.visionofhumanity.org>
23. Halton C., (2023). Financial Accelerator: What it is, History. Preuzeto 02.04.2024 s <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-accelerator.asp#:~:text=Key%20Takeaways%20,A%20financial%20accelerator%20is%20a%20means%20by%20which%20developments%20in%20hocks%20on%20a%20macroeconomic%20scale>
24. Hamilton, J. D. (1994). Time series analysis, 303 – 307, 364 – 370. Princeton University Press. Preuzeto 15.09.2024
25. Haugland S., Ness H., Gronseth B., Aarstad J., (2011). Development of tourism destinations: An Integrated Multilevel Perspective. Preuzeto 02.03.2024 s https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016073831000109X?casa_token=AYwtKgkrvcEAAAAA:DkUimWMcq-3jlsyrKurl8cg74QoAWPnOE1nSAhmDCICTRSOqochejhX2P8YXv5hg6xXMnzRG6Q

26. HNB, (2020). Glavni makroekonomski indikatori. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.hnb.hr/statistika/glavni-makroekonomski-indikatori>
27. Kathimerini, (2023). SETE: Tourism is a key pillar of growth. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.ekathimerini.com/economy/1212332/sete-tourism-is-a-key-pillar-of-growth/>
28. Katircioglu S., (2009). Tourism, Trade and Growth: The Case of Cyprus. Preuzeto 16.03.2024 s https://www.researchgate.net/publication/46528433_Tourism_Trade_and_Growth_The_Case_of_Cyprus
29. Katircioglu S., Katircioglu S. & Altinay M. (2018) Interactions between tourism and financial sector development: evidence from Turkey, *The Service Industries Journal*, Vol.38:9-10, str. 519-542.
30. Kumar, R. R. (2014). Exploring the role of technology, tourism and financial development: An empirical study of Vietnam. *Quality and Quantity*, 48(5), str 2881–2898
31. Lee C-C, Chen M-P. (2021) Do Country Risks Matter for Tourism Development?, *International Evidence. Journal of Travel Research*. Vol. 60(7): str. 1445-1468.
32. Leko, V. (2004): *Financijske institucije i tržišta I: pomoćni materijali za izučavanje*, Mikrorad, Zagreb
33. Lešić, Z., Gregurek, M. (2013): *Financijske institucije i tržišta*, Visoka škola za poslovanje i upravljanje „Baltazar Adam Krčelić“, Zaprešić.
34. Levine R., Kunt A., Feyen E., Cihak M., (2013). Measuring financial development. Preuzeto 16.03.2024 s <https://cepr.org/voxeu/columns/measuring-financial-development>
35. Mardi C., (2010). The link between the financial sector and the real economy. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.cbn.gov.ng/Out/2012/publications/reports/rsd/efr-2010/Economic%20and%20Financial%20Review%20Vol%2048%20No%204,%20December%202010/The%20link%20between%20the%20Financial%20Sector%20and%20the%20Real%20Economy.pdf>
36. Mathworks, <https://www.mathworks.com/help/econ/grangercausalitytest.html> . Preuzeto 15.09.2024
37. Mehta S., (2024). Why are Barcelona residents firing water pistols at tourists and asking them to 'go home'? Preuzeto 16.03.2024 s <https://indianexpress.com/article/explained/everyday-explainers/barcelona-locals-tourists-protests-overtourism-9447134/>
38. Menegaki, A., & Tiwari, A. (2021) The stability of interaction channels between tourism and financial development in 10 top tourism destinations: Evidence from a Fourier Toda-Yamamoto estimator. *Tourism Economics*, OnlineFirst.

39. Mercy T. Musakwa & Nicholas M. Odhiambo (2021). Tourism and financial development nexus in Kenya: A multivariate approach, *Journal of Transnational Management*, 26:1, str. 58-74
40. Mercy. T. Musakwa & N. M. Odhiambo (2020). Tourism and financial development in South Africa: a trivariate approach, *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*
41. Moterski F., Napierala K., Zek M., (2012). Determinants of tourism development. Preuzeto 16.03.2024 s https://www.researchgate.net/publication/326462170_Determinants_of_tourism_development
42. National Park Service. (2023). Yellowstone National Park - Annual Park Visitation. National Park Service. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.nps.gov>
43. OECD, (2022). Tourism in the economy and outlook for recovery. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/d5fb3212-en/index.html?itemId=/content/component/d5fb3212-en#:~:text=Tourism%20has%20grown%20steadily%20in,of%20total%20workforce%20in%202019>
44. Pavlič I., Svilokos T., Tolić M., (2014). Tourism, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth: Empirical Evidence for Croatia. Preuzeto 16.03.2024 s <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/jtr.1986>
45. Papageorgiou C., Cantelmo A., (2019). Macroeconomic Outcomes in Disaster-Prone Countries. Preuzeto 19.03.2024 s <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/10/11/Macroeconomic-Outcomes-in-Disaster-Prone-Countries-48704>
46. Silverstein M., Singhi A., Liao C., Michael D., (2013). The boomerang effect. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.bcg.com/publications/2013/consumer-products-retail-boomerang-effect>
47. Smeral E. (2009) The Impact of the Financial and Economic Crisis on European Tourism, *Journal of Travel Research*, Vol. 82(3): str. 195-208.
48. Skyscanner. (2021). Pricing Strategies in Tourism and Their Effects on Visitor Numbers. Skyscanner Report. Preuzeto 21.03.2024 s <https://www.skyscanner.net>
49. Stata, <https://www.stata.com/manuals/tsvecrank.pdf> . Preuzeto 15.09. 2024
50. Statista, (2023). Number of persons employed in the tourism industries in Greece from 2010 to 2021. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.statista.com/statistics/444871/employment-tourism-sector-greece/>

51. Statista, (2023). Share of the GDP of the tourism sector in Slovenia from 2013 to 2028. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.statista.com/forecasts/1153423/tourism-sector-gdp-share-forecast-in-slovenia>
52. Swatuk L., Wirkus L., Krampe F., Thomas B., (2018). The Boomerang Effect: Overview and Implications for Climate Governance. Preuzeto 16.03.2024 s https://www.researchgate.net/publication/324598651_The_Boomerang_Effect_Overview_and_Implications_for_Climate_Governance
53. Škrabić Perić B, Šimundić B, Muštra V, Vugdelija M. The Role of UNESCO Cultural Heritage and Cultural Sector in Tourism Development: The Case of EU Countries. *Sustainability*. 2021; 13(10):5473
54. Tuncay, N. and Özcan, C.C. (2020) 'The effect of Dutch disease in the tourism sector: The case of Mediterranean countries'. *Tourism and hospitality management*, Vol. 26 No. 1, 2020.
55. TripAdvisor. (2022). Impact of Service Quality on Tourism Growth: A Global Perspective. TripAdvisor Insights. Preuzeto 20.03.2024 s <https://www.tripadvisor.com>
56. UNWTO, (2020). International tourism growth continues to outpace the global economy. Preuzeto 16.03.2024 s <https://www.unwto.org/international-tourism-growth-continues-to-outpace-the-economy>
57. VisitScotland. (2022). Tourism Performance Report: Promoting Scotland's Attractions. VisitScotland. Preuzeto s <https://www.visitscotland.com>
58. Zabavnik, Darja & Verbič, Miroslav, 2021. "Relationship between the financial and the real economy: A bibliometric analysis," *International Review of Economics & Finance*, vol. 75(C), str 55-75.

PRILOZI

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	.63333	2	0.729
Noenja	Devizniteaj	3.1051	2	0.212
Noenja	Kamata	.73836	2	0.691
Noenja	Kreditnirast	11.002	2	0.004
Noenja	ALL	16.229	8	0.039
Prihododturizma	Noenja	3.7532	2	0.153
Prihododturizma	Devizniteaj	1.541	2	0.463
Prihododturizma	Kamata	.05093	2	0.975
Prihododturizma	Kreditnirast	11.156	2	0.004
Prihododturizma	ALL	21.954	8	0.005
Devizniteaj	Noenja	102.2	2	0.000
Devizniteaj	Prihododturizma	67.589	2	0.000
Devizniteaj	Kamata	26.086	2	0.000
Devizniteaj	Kreditnirast	7.6843	2	0.021
Devizniteaj	ALL	128.78	8	0.000
Kamata	Noenja	5.2169	2	0.074
Kamata	Prihododturizma	8.71	2	0.013
Kamata	Devizniteaj	5.3176	2	0.070
Kamata	Kreditnirast	3.6823	2	0.159
Kamata	ALL	29.977	8	0.000
Kreditnirast	Noenja	4.459	2	0.108
Kreditnirast	Prihododturizma	5.4444	2	0.066
Kreditnirast	Devizniteaj	18.264	2	0.000
Kreditnirast	Kamata	17.573	2	0.000
Kreditnirast	ALL	79.684	8	0.000

Slika 14. Rezultati Grangerovog testa za Finsku

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	18.331	2	0.000
Noenja	Devizniteaj	6.1863	2	0.045
Noenja	Kamata	1.2937	2	0.524
Noenja	Kreditnirast	16.019	2	0.000
Noenja	ALL	52.723	8	0.000
Prihododturizma	Noenja	33.272	2	0.000
Prihododturizma	Devizniteaj	6.9158	2	0.031
Prihododturizma	Kamata	3.6779	2	0.159
Prihododturizma	Kreditnirast	15.35	2	0.000
Prihododturizma	ALL	74.592	8	0.000
Devizniteaj	Noenja	19.851	2	0.000
Devizniteaj	Prihododturizma	12.016	2	0.002
Devizniteaj	Kamata	10.529	2	0.005
Devizniteaj	Kreditnirast	8.4656	2	0.015
Devizniteaj	ALL	61.981	8	0.000
Kamata	Noenja	2.3765	2	0.305
Kamata	Prihododturizma	1.6298	2	0.443
Kamata	Devizniteaj	2.7989	2	0.247
Kamata	Kreditnirast	4.301	2	0.116
Kamata	ALL	25.839	8	0.001
Kreditnirast	Noenja	1.6347	2	0.442
Kreditnirast	Prihododturizma	3.2099	2	0.201
Kreditnirast	Devizniteaj	1.0234	2	0.599
Kreditnirast	Kamata	13.758	2	0.001
Kreditnirast	ALL	171	8	0.000

Slika 15. Rezultati Grangerovog testa za Grčku

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	5.8388	2	0.054
Noenja	Devizniteaj	3.5521	2	0.169
Noenja	Kamata	4.7088	2	0.095
Noenja	Kreditnirast	10.283	2	0.006
Noenja	ALL	19.094	8	0.014
Prihododturizma	Noenja	2.981	2	0.225
Prihododturizma	Devizniteaj	6.7857	2	0.034
Prihododturizma	Kamata	.8989	2	0.638
Prihododturizma	Kreditnirast	7.7775	2	0.020
Prihododturizma	ALL	27.804	8	0.001
Devizniteaj	Noenja	22.822	2	0.000
Devizniteaj	Prihododturizma	.51128	2	0.774
Devizniteaj	Kamata	5.8404	2	0.054
Devizniteaj	Kreditnirast	22.551	2	0.000
Devizniteaj	ALL	52.535	8	0.000
Kamata	Noenja	62.251	2	0.000
Kamata	Prihododturizma	30.147	2	0.000
Kamata	Devizniteaj	7.9181	2	0.019
Kamata	Kreditnirast	12.039	2	0.002
Kamata	ALL	175.66	8	0.000
Kreditnirast	Noenja	2.6915	2	0.260
Kreditnirast	Prihododturizma	4.0154	2	0.134
Kreditnirast	Devizniteaj	9.0273	2	0.011
Kreditnirast	Kamata	4.2961	2	0.117
Kreditnirast	ALL	51.881	8	0.000

Slika 16. Rezultati Grangerovog testa za Italiju

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	4.6139	2	0.100
Noenja	Devizniteaj	24.822	2	0.000
Noenja	Kamata	3.4856	2	0.175
Noenja	Kreditnirast	56.635	2	0.000
Noenja	ALL	89.426	8	0.000
Prihododturizma	Noenja	5.5296	2	0.063
Prihododturizma	Devizniteaj	1.0966	2	0.578
Prihododturizma	Kamata	.35079	2	0.839
Prihododturizma	Kreditnirast	2.3233	2	0.313
Prihododturizma	ALL	8.4808	8	0.388
Devizniteaj	Noenja	2.9424	2	0.230
Devizniteaj	Prihododturizma	3.0973	2	0.213
Devizniteaj	Kamata	13.311	2	0.001
Devizniteaj	Kreditnirast	22.201	2	0.000
Devizniteaj	ALL	48.217	8	0.000
Kamata	Noenja	16.045	2	0.000
Kamata	Prihododturizma	7.3748	2	0.025
Kamata	Devizniteaj	4.5071	2	0.105
Kamata	Kreditnirast	23.575	2	0.000
Kamata	ALL	57.145	8	0.000
Kreditnirast	Noenja	6.6218	2	0.036
Kreditnirast	Prihododturizma	14.375	2	0.001
Kreditnirast	Devizniteaj	8.6757	2	0.013
Kreditnirast	Kamata	5.3389	2	0.069
Kreditnirast	ALL	57.485	8	0.000

Slika 17. Rezultati Grangerovog testa za Nizozemsku

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	1.5936	2	0.451
Noenja	Devizniteaj	1.4097	2	0.494
Noenja	Kamata	.00706	2	0.996
Noenja	Kreditnirast	1.9396	2	0.379
Noenja	ALL	12.769	8	0.120
Prihododturizma	Noenja	11.343	2	0.003
Prihododturizma	Devizniteaj	.15771	2	0.924
Prihododturizma	Kamata	5.4203	2	0.067
Prihododturizma	Kreditnirast	29.194	2	0.000
Prihododturizma	ALL	60.692	8	0.000
Devizniteaj	Noenja	2.3035	2	0.316
Devizniteaj	Prihododturizma	9.8991	2	0.007
Devizniteaj	Kamata	.91896	2	0.632
Devizniteaj	Kreditnirast	8.5643	2	0.014
Devizniteaj	ALL	30.279	8	0.000
Kamata	Noenja	24.402	2	0.000
Kamata	Prihododturizma	5.149	2	0.076
Kamata	Devizniteaj	12.049	2	0.002
Kamata	Kreditnirast	6.8987	2	0.032
Kamata	ALL	65.73	8	0.000
Kreditnirast	Noenja	22.509	2	0.000
Kreditnirast	Prihododturizma	50.873	2	0.000
Kreditnirast	Devizniteaj	.49637	2	0.780
Kreditnirast	Kamata	6.3572	2	0.042
Kreditnirast	ALL	78.784	8	0.000

Slika 18. Rezultati Grangerovog testa za Njemačku

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	2.168	2	0.338
Noenja	Devizniteaj	5.4022	2	0.067
Noenja	Kamata	5.4366	2	0.066
Noenja	Kreditnirast	3.848	2	0.146
Noenja	ALL	15.101	8	0.057
Prihododturizma	Noenja	11.747	2	0.003
Prihododturizma	Devizniteaj	7.0205	2	0.030
Prihododturizma	Kamata	15.987	2	0.000
Prihododturizma	Kreditnirast	5.9206	2	0.052
Prihododturizma	ALL	22.595	8	0.004
Devizniteaj	Noenja	.00567	2	0.997
Devizniteaj	Prihododturizma	7.538	2	0.023
Devizniteaj	Kamata	5.7746	2	0.056
Devizniteaj	Kreditnirast	11.914	2	0.003
Devizniteaj	ALL	26.337	8	0.001
Kamata	Noenja	4.497	2	0.106
Kamata	Prihododturizma	6.7066	2	0.035
Kamata	Devizniteaj	42.107	2	0.000
Kamata	Kreditnirast	8.5199	2	0.014
Kamata	ALL	108.1	8	0.000
Kreditnirast	Noenja	1.3674	2	0.505
Kreditnirast	Prihododturizma	1.0612	2	0.588
Kreditnirast	Devizniteaj	2.12	2	0.346
Kreditnirast	Kamata	4.4928	2	0.106
Kreditnirast	ALL	59.994	8	0.000

Slika 19. Rezultati Grangerovog testa za Norvešku

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	6.3132	2	0.043
Noenja	Devizniteaj	.8115	2	0.666
Noenja	Kamata	4.7227	2	0.094
Noenja	Kreditnirast	1.2361	2	0.539
Noenja	ALL	18.282	8	0.019
Prihododturizma	Noenja	59.818	2	0.000
Prihododturizma	Devizniteaj	.26533	2	0.876
Prihododturizma	Kamata	13.348	2	0.001
Prihododturizma	Kreditnirast	7.9218	2	0.019
Prihododturizma	ALL	77.959	8	0.000
Devizniteaj	Noenja	3.8456	2	0.146
Devizniteaj	Prihododturizma	27.048	2	0.000
Devizniteaj	Kamata	5.506	2	0.064
Devizniteaj	Kreditnirast	16.441	2	0.000
Devizniteaj	ALL	35.668	8	0.000
Kamata	Noenja	4.2889	2	0.117
Kamata	Prihododturizma	13.888	2	0.001
Kamata	Devizniteaj	13.921	2	0.001
Kamata	Kreditnirast	26.076	2	0.000
Kamata	ALL	63.287	8	0.000
Kreditnirast	Noenja	138.01	2	0.000
Kreditnirast	Prihododturizma	48.53	2	0.000
Kreditnirast	Devizniteaj	2.3893	2	0.303
Kreditnirast	Kamata	129.58	2	0.000
Kreditnirast	ALL	540.47	8	0.000

Slika 20. Rezultati Grangerovog testa za Sloveniju

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	6.755	2	0.034
Noenja	Devizniteaj	2.9059	2	0.234
Noenja	Kamata	37.466	2	0.000
Noenja	Kreditnirast	1.7585	2	0.415
Noenja	ALL	54.064	8	0.000
Prihododturizma	Noenja	5.2969	2	0.071
Prihododturizma	Devizniteaj	5.5473	2	0.062
Prihododturizma	Kamata	1.6221	2	0.444
Prihododturizma	Kreditnirast	19.166	2	0.000
Prihododturizma	ALL	39.352	8	0.000
Devizniteaj	Noenja	25.265	2	0.000
Devizniteaj	Prihododturizma	4.3752	2	0.112
Devizniteaj	Kamata	3.5213	2	0.172
Devizniteaj	Kreditnirast	10.18	2	0.006
Devizniteaj	ALL	39.697	8	0.000
Kamata	Noenja	.03894	2	0.981
Kamata	Prihododturizma	.89504	2	0.639
Kamata	Devizniteaj	4.6496	2	0.098
Kamata	Kreditnirast	4.0953	2	0.129
Kamata	ALL	23.455	8	0.003
Kreditnirast	Noenja	11.044	2	0.004
Kreditnirast	Prihododturizma	6.4008	2	0.041
Kreditnirast	Devizniteaj	5.9444	2	0.051
Kreditnirast	Kamata	1.8886	2	0.389
Kreditnirast	ALL	18.081	8	0.021

Slika 21. Rezultati Grangerovog testa za Švedsku

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Granger causality Wald tests

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
Noenja	Prihododturizma	2.5246	2	0.283
Noenja	Devizniteaj	29.879	2	0.000
Noenja	Kamata	6.3074	2	0.043
Noenja	Kreditnirast	12.049	2	0.002
Noenja	ALL	76.227	8	0.000
Prihododturizma	Noenja	2.666	2	0.264
Prihododturizma	Devizniteaj	4.3797	2	0.112
Prihododturizma	Kamata	2.2601	2	0.323
Prihododturizma	Kreditnirast	.43671	2	0.804
Prihododturizma	ALL	63.538	8	0.000
Devizniteaj	Noenja	65.32	2	0.000
Devizniteaj	Prihododturizma	9.3418	2	0.009
Devizniteaj	Kamata	.58205	2	0.747
Devizniteaj	Kreditnirast	5.0748	2	0.079
Devizniteaj	ALL	380.23	8	0.000
Kamata	Noenja	8.2868	2	0.016
Kamata	Prihododturizma	1.1754	2	0.556
Kamata	Devizniteaj	7.7907	2	0.020
Kamata	Kreditnirast	3.3576	2	0.187
Kamata	ALL	25.164	8	0.001
Kreditnirast	Noenja	6.8124	2	0.033
Kreditnirast	Prihododturizma	8.9519	2	0.011
Kreditnirast	Devizniteaj	7.3457	2	0.025
Kreditnirast	Kamata	.98298	2	0.612
Kreditnirast	ALL	28.38	8	0.000

Slika 22. Rezultati Grangerovog testa za Tursku

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	8.5839e+14	1	8.5839e+14	Number of obs =	20	
Residual	7.3237e+15	18	4.0687e+14	F(1, 18) =	2.11	
Total	8.1821e+15	19	4.3064e+14	Prob > F =	0.1636	
				R-squared =	0.1049	
				Adj R-squared =	0.0552	
				Root MSE =	2.0e+07	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-1.83e+07	1.26e+07	-1.45	0.164	-4.49e+07	8190771
_cons	5.73e+07	4892204	11.71	0.000	4.70e+07	6.76e+07

Slika 23. Dummy varijabla Hrvatska financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	15.3736648	1	15.3736648	Number of obs =	20	
Residual	640.337086	18	35.5742826	F(1, 18) =	0.43	
Total	655.710751	19	34.5110922	Prob > F =	0.5193	
				R-squared =	0.0234	
				Adj R-squared =	-0.0308	
				Root MSE =	5.9644	

Prihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-2.455379	3.735063	-0.66	0.519	-10.30246	5.391698
_cons	40.26605	1.446584	27.84	0.000	37.2269	43.30521

Slika 24. Dummy varijabla Hrvatska financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	1.4501e+15	1	1.4501e+15	Number of obs =	20	
Residual	1.5389e+16	18	8.5495e+14	F(1, 18) =	1.70	
Total	1.6839e+16	19	8.8627e+14	Prob > F =	0.2092	
				R-squared =	0.0861	
				Adj R-squared =	0.0353	
				Root MSE =	2.9e+07	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-2.38e+07	1.83e+07	-1.30	0.209	-6.23e+07	1.46e+07
_cons	8.69e+07	7091616	12.25	0.000	7.20e+07	1.02e+08

Slika 25. Dummy Grčka financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	77.711701	1	77.711701	Number of obs =	20	
Residual	493.326001	18	27.4070001	F(1, 18) =	2.84	
Total	571.037702	19	30.0546159	Prob > F =	0.1095	
				R-squared =	0.1361	
				Adj R-squared =	0.0881	
				Root MSE =	5.2352	

rihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-5.520433	3.27839	-1.68	0.109	-12.40808	1.36721
_cons	25.43989	1.269715	20.04	0.000	22.77232	28.10747

Slika 26. Dummy Grčka financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	6.6737e+15	1	6.6737e+15	Number of obs =	20	
Residual	3.5582e+16	18	1.9768e+15	F(1, 18) =	3.38	
Total	4.2255e+16	19	2.2240e+15	Prob > F =	0.0827	
				R-squared =	0.1579	
				Adj R-squared =	0.1112	
				Root MSE =	4.4e+07	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-5.12e+07	2.78e+07	-1.84	0.083	-1.10e+08	7336790
_cons	3.51e+08	1.08e+07	32.53	0.000	3.28e+08	3.73e+08

Slika 27. Dummy Njemačka financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	.000449979	1	.000449979	Number of obs =	20	
Residual	1.10997326	18	.061665181	F(1, 18) =	0.01	
Total	1.11042324	19	.058443328	Prob > F =	0.9329	
				R-squared =	0.0004	
				Adj R-squared =	-0.0551	
				Root MSE =	.24832	

Prihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-.0132839	.155507	-0.09	0.933	-.339992	.3134242
_cons	3.380566	.0602276	56.13	0.000	3.254033	3.5071

Slika 28. Dummy Njemačka financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	8.8766e+15	1	8.8766e+15	Number of obs = 20		
Residual	3.8438e+16	18	2.1355e+15	F(1, 18) = 4.16		
Total	4.7315e+16	19	2.4903e+15	Prob > F = 0.0564		
				R-squared = 0.1876		
				Adj R-squared = 0.1425		
				Root MSE = 4.6e+07		

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-5.90e+07	2.89e+07	-2.04	0.056	-1.20e+08	1797394
_cons	3.77e+08	1.12e+07	33.60	0.000	3.53e+08	4.00e+08

Slika 29. Dummy Italija financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	2.42077885	1	2.42077885	Number of obs = 20		
Residual	22.3617764	18	1.24232091	F(1, 18) = 1.95		
Total	24.7825552	19	1.30434501	Prob > F = 0.1797		
				R-squared = 0.0977		
				Adj R-squared = 0.0476		
				Root MSE = 1.1146		

Prihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-.9743331	.6979862	-1.40	0.180	-2.440748	.4920814
_cons	8.165616	.2703289	30.21	0.000	7.597676	8.733556

Slika 30. Dummy Italija financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	2.4767e+14	1	2.4767e+14	Number of obs =	20	
Residual	3.0414e+15	18	1.6896e+14	F(1, 18) =	1.47	
Total	3.2890e+15	19	1.7311e+14	Prob > F =	0.2417	
				R-squared =	0.0753	
				Adj R-squared =	0.0239	
				Root MSE =	1.3e+07	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-9855148	8140070	-1.21	0.242	-2.70e+07	7246505
_cons	9.46e+07	3152636	30.02	0.000	8.80e+07	1.01e+08

Slika 31. Dummy Nizozemska financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	.013154129	1	.013154129	Number of obs =	20	
Residual	15.068245	18	.83712472	F(1, 18) =	0.02	
Total	15.0813991	19	.793757847	Prob > F =	0.9016	
				R-squared =	0.0009	
				Adj R-squared =	-0.0546	
				Root MSE =	.91495	

Prihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-.0718226	.5729609	-0.13	0.902	-1.275569	1.131924
_cons	3.597204	.2219068	16.21	0.000	3.130996	4.063413

Slika 32. Dummy Nizozemska financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	8.7536e+12	1	8.7536e+12	Number of obs =	20	
Residual	1.2288e+14	18	6.8267e+12	F(1, 18) =	1.28	
Total	1.3163e+14	19	6.9281e+12	Prob > F =	0.2723	
				R-squared =	0.0665	
				Adj R-squared =	0.0146	
				Root MSE =	2.6e+06	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-1852781	1636196	-1.13	0.272	-5290302	1584739
_cons	2.86e+07	633696	45.16	0.000	2.73e+07	2.99e+07

Slika 33. Dummy Norveška financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	3.3949344	1	3.3949344	Number of obs =	20	
Residual	9.237849	18	.513213833	F(1, 18) =	6.62	
Total	12.6327834	19	.664883337	Prob > F =	0.0192	
				R-squared =	0.2687	
				Adj R-squared =	0.2281	
				Root MSE =	.71639	

Prihododotu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-1.15384	.4486205	-2.57	0.019	-2.096357	-.2113234
_cons	3.743206	.17375	21.54	0.000	3.378171	4.108241

Slika 34. Dummy Norveška financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	1.3319e+12	1	1.3319e+12	Number of obs = 20		
Residual	9.1800e+13	18	5.1000e+12	F(1, 18) = 0.26		
Total	9.3132e+13	19	4.9017e+12	Prob > F = 0.6155		
				R-squared = 0.0143		
				Adj R-squared = -0.0405		
				Root MSE = 2.3e+06		

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-722721.9	1414211	-0.51	0.616	-3693870	2248426
_cons	9594246	547721.7	17.52	0.000	8443526	1.07e+07

Slika 35. Dummy Slovenija financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	1.92392526	1	1.92392526	Number of obs = 20		
Residual	48.8720934	18	2.7151163	F(1, 18) = 0.71		
Total	50.7960187	19	2.67347467	Prob > F = 0.4110		
				R-squared = 0.0379		
				Adj R-squared = -0.0156		
				Root MSE = 1.6478		

'rihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-.8686084	1.031868	-0.84	0.411	-3.036483	1.299266
_cons	7.903331	.3996407	19.78	0.000	7.063717	8.742945

Slika 36. Dummy Slovenija financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	9.8251e+13	1	9.8251e+13	Number of obs =	20	
Residual	6.6139e+14	18	3.6744e+13	F(1, 18) =	2.67	
Total	7.5964e+14	19	3.9981e+13	Prob > F =	0.1194	
				R-squared =	0.1293	
				Adj R-squared =	0.0810	
				Root MSE =	6.1e+06	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-6207235	3795967	-1.64	0.119	-1.42e+07	1767797
_cons	5.08e+07	1470172	34.54	0.000	4.77e+07	5.39e+07

Slika 37. Dummy Švedska financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	2.20569433	1	2.20569433	Number of obs =	20	
Residual	85.7405127	18	4.76336181	F(1, 18) =	0.46	
Total	87.946207	19	4.62874774	Prob > F =	0.5049	
				R-squared =	0.0251	
				Adj R-squared =	-0.0291	
				Root MSE =	2.1825	

Prihododtuva	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	.930042	1.366742	0.68	0.505	-1.941377	3.801461
_cons	2.455075	.5293371	4.64	0.000	1.342979	3.567171

Slika 38. Dummy Švedska financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	6.0152e+12	1	6.0152e+12	Number of obs =	20	
Residual	9.0742e+13	18	5.0412e+12	F(1, 18) =	1.19	
Total	9.6757e+13	19	5.0925e+12	Prob > F =	0.2891	
				R-squared =	0.0622	
				Adj R-squared =	0.0101	
				Root MSE =	2.2e+06	

Noenja	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-1535868	1406040	-1.09	0.289	-4489847	1418112
_cons	4480047	544556.8	8.23	0.000	3335976	5624119

Slika 39. Dummy Turska financijska kriza i broj noćenja

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

Source	SS	df	MS			
Model	18.3230775	1	18.3230775	Number of obs =	20	
Residual	91.8106276	18	5.10059042	F(1, 18) =	3.59	
Total	110.133705	19	5.79651079	Prob > F =	0.0742	
				R-squared =	0.1664	
				Adj R-squared =	0.1201	
				Root MSE =	2.2584	

Prihododtu~a	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
Kriza	-2.680582	1.414295	-1.90	0.074	-5.651907	.2907423
_cons	15.88445	.5477543	29.00	0.000	14.73366	17.03524

Slika 40. Dummy Turska financijska kriza i prihod od turizma

Izvor: izračun autora uz pomoć programa STATA

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1. BDP Hrvatske, 2016.-2023.....	22
Grafikon 2. Prihodi i rashodi od turizma u Hrvatskoj, 2000.-2022.	23
Grafikon 3. Rast prihoda od turizma u Grčkoj, 2012.-2023.	27
Grafikon 4. Broj zaposlenih u turističkoj industriji u Grčkoj, 2010.-2021.	28
Grafikon 5. Izravna inozemna ulaganja u Hrvatsku po djelatnostima, 1993.-2022.....	31

POPIS TABLICA

Tablica 1. Popis metrika razvijenosti financijskog sektora i njihove definicije	13
Tablica 2. Utjecaj turizma na BDP, 2014.-2023.....	24
Tablica 3. Zaposleni u djelatnostima pružanja smještaja, pripreme i usluživanja hranom, 2003.-2021.	25
Tablica 4. Utjecaj turizma na BDP Slovenije, 2014.-2023.	26
Tablica 5. Rezultati Grangerovog testa	43
Tablica 6. Dummy varijabla za krizu.....	47

POPIS SLIKA

Slika 1. Deskriptivna statistika Finska	37
Slika 2. Deskriptivna statistika Grčka	37
Slika 3. Deskriptivna statistika Hrvatska	38
Slika 4. Deskriptivna statistika Italija.....	38
Slika 5. Deskriptivna statistika Nizozemska	39
Slika 6. Deskriptivna statistika Norveška	39
Slika 7. Deskriptivna statistika Njemačka.....	40
Slika 8. Deskriptivna statistika Slovenija	40
Slika 9. Deskriptivna statistika Švedska.....	41
Slika 10. Deskriptivna statistika Turska.....	41
Slika 11. Grangerov test Hrvatska	46
Slika 12. Dummy varijabla Finska financijska kriza i broj noćenja	48
Slika 13. Dummy varijabla Finska financijska kriza i prihod od turizma	49
Slika 14. Rezultati Grangerovog testa za Finsku	58
Slika 15. Rezultati Grangerovog testa za Grčku	59
Slika 16. Rezultati Grangerovog testa za Italiju.....	60
Slika 17. Rezultati Grangerovog testa za Nizozemsku	60
Slika 18. Rezultati Grangerovog testa za Njemačku.....	61
Slika 19. Rezultati Grangerovog testa za Norvešku	61

Slika 20. Rezultati Grangerovog testa za Sloveniju	62
Slika 21. Rezultati Grangerovog testa za Švedsku.....	62
Slika 22. Rezultati Grangerovog testa za Tursku.....	63
Slika 23. Dummy varijabla Hrvatska financijska kriza i broj noćenja	63
Slika 24. Dummy varijabla Hrvatska financijska kriza i prihod od turizma	64
Slika 25. Dummy Grčka financijska kriza i broj noćenja.....	64
Slika 26. Dummy Grčka financijska kriza i prihod od turizma	64
Slika 27. Dummy Njemačka financijska kriza i broj noćenja	65
Slika 28. Dummy Njemačka financijska kriza i prihod od turizma	65
Slika 29. Dummy Italija financijska kriza i broj noćenja	66
Slika 30. Dummy Italija financijska kriza i prihod od turizma	66
Slika 31. Dummy Nizozemska financijska kriza i broj noćenja	67
Slika 32. Dummy Nizozemska financijska kriza i prihod od turizma	67
Slika 33. Dummy Norveška financijska kriza i broj noćenja	68
Slika 34. Dummy Norveška financijska kriza i prihod od turizma	68
Slika 35. Dummy Slovenija financijska kriza i broj noćenja.....	69
Slika 36. Dummy Slovenija financijska kriza i prihod od turizma.....	69
Slika 37. Dummy Švedska financijska kriza i broj noćenja	70
Slika 38. Dummy Švedska financijska kriza i prihod od turizma	70
Slika 39. Dummy Turska financijska kriza i broj noćenja	70
Slika 40. Dummy Turska financijska kriza i prihod od turizma.....	71

SAŽETAK

Ovaj rad istražuje povezanost između turizma i kretanja u financijskom sektoru koristeći analize Grangerovog testa i linearnu regresiju s dummy varijablom. Analizirani su podaci za deset europskih zemalja u razdoblju od 2002. do 2021. godine, fokusirajući se na odnose između broja noćenja turista, prihoda od turizma, kamatnih stopa, deviznog tečaja i kreditnog rasta. Rezultati Grangerovog testa pokazuju da u zemljama poput Hrvatske, Italije, Grčke i Njemačke, turistička noćenja imaju značajan utjecaj na kamatne stope i devizne tečajeve. Na primjer, u Hrvatskoj i Italiji, promjene u broju noćenja Granger uzrokuju promjene u kamatnim stopama, što ukazuje da turistički sektor može biti indikator budućih promjena u financijskim pokazateljima. S druge strane, u zemljama poput Italije i Nizozemske, dokazano je da indikatori turističkog sektora uzrokuju kamatne stope, odnosno da se uz pomoć praćenja podataka u turističkom sektoru mogu predviđati buduća kretanja kamatnih stopa. Grangerov test je pokazao da u Hrvatskoj, Turskoj, Grčkoj i Nizozemskoj promjene u financijskom sektoru (devizni tečaj i kreditni rast) uzrokuju promjene u broju noćenja. U regresijskoj analizi s dummy varijablom, rezultati pokazuju da financijske krize nemaju statistički značajan utjecaj na turistički sektor u većini analiziranih zemalja, osim u Finskoj i Norveškoj. U Finskoj, koeficijent dummy varijable "Kriza" iznosi -1.44, što pokazuje značajan pad prihoda od turizma tijekom kriznih godina. Analiza Norveške je pokazala da isti ovaj koeficijent za Norvešku iznosi -1.15, što ukazuje na pad prihoda u periodima krize. Ovaj rezultat ukazuje na to da financijske krize mogu imati specifičan negativan utjecaj na turistički sektor u određenim zemljama.

Ključne riječi: Grangerova uzročnost, financijska kretanja, turizam.

SUMMARY

This paper explores the relationship between tourism and the financial sector using Granger causality tests and linear regression with dummy variables. Data for 10 European countries from 2002 to 2021 were analyzed, focusing on the relationship between tourist overnight stays, tourism revenue, interest rates, exchange rates, and credit growth. The results of the Granger causality test show that in countries like Croatia, Italy, Greece, and Germany, tourist overnight stays significantly impact interest rates and exchange rates. For example, in Croatia and Italy, changes in the number of overnight stays Granger-cause changes in interest rates, suggesting that the tourism sector can be an indicator of future financial changes. On the other hand, in countries like Italy and the Netherlands, it was shown that tourism sector indicators cause interest rates, meaning that by tracking data in the tourism sector, future interest rate trends can be predicted. The Granger test showed that in Croatia, Turkey, Greece and the Netherlands, changes in the financial sector (exchange rate and credit growth) cause changes in the number of overnight stays. In the linear regression analysis with a dummy variable, the results show that financial crises do not have a statistically significant impact on the tourism sector in most of the analysed countries, except in Finland and Norway. In Finland, the coefficient of the dummy variable "Crisis" is -1.44, indicating a significant decline in tourism revenue during the crisis years. The analysis of Norway showed that the same coefficient for Norway is -1.15, indicating a decline in revenue during periods of crisis. This result suggests that financial crises can have a specific negative impact on the tourism sector in certain countries.

Keywords: Granger causality, financial developments, tourism.